

SAHÂBE YORUMUNUN MUTLAKLAŞMASI -HÜZEYME’NİN ŞAHİTLİĞİ ÖRNEĞİ-

Abdulahap ÖZSOY^(*)

Öz

Hadis rivâyeti aslında bir iletişim biçimidir. İletişim süreçlerinde yer alan bir takım sorunların hadis rivâyeti için de söz konusu olması muhtemeldir. Bu açıdan rivâyetler değerlendirilirken konuyla ilgili derinlemesine bir araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Hadis kitaplarında tartışmasız olarak kabul edilen bir takım bilgiler, temelde bir takım yanlış iletişim süreçleri sonucu ortaya çıkabilmektedir. Yanlış iletişim sonucu ortaya çıkan bilgi ve bu bilgiye dayalı yorumların kabulü de tartışmalı olacaktır. Dolayısıyla hadis rivâyetleri bu açıdan da irdelenmelidir.

Bu tür rivâyetlerden biri, Hz. Peygamber’in Hüzeyme b. Sâbit’in şahitliğini iki kişinin şahitliğine denk kabul ettiğine dair günümüze ulaşan bilgidir.

Bu çalışmada söz konusu rivâyetin, sahabe dönemine ait yanlış bir algıya dayanılarak sonraki dönemlerde nasıl mutlak bir hakikat olarak kabul gördüğü ihtimali üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Rivâyet, İletişim, Yorum, Hüzeyme b. Sâbit.

Being Regarded of Companions Comment as an Undisputed Truth

– The Example of the Witnessing of Huzayma-

Abstract

The narration of hadith is actually a communication activities. It is likely that a number of problems in the communication processes also concern for hadith narration. In terms of this view, it is needed extensive research on the subject when reports are examined.

Some information found in the hadith collection accepted as undisputed, in fact, seems to appeared as a result of incorrect communication process. It is controversial to accept the information based on incorrect communication and its comments. For this reason, hadith reports had to take into consideration from the point of this view.

One of the surviving representantive sample is the narrative that the witnessing of Huzayma is like that of two witnesses.

In this article, it is evaluated the report in question how it accepted as a certain truth in the later periods relied on a false perception in the companions period.

Keywords: Hadith, Narration, Communication, Comment, Khuzayma b. Thabet.

^{*)} Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Ana Bilim Dalı
(e-posta: abdulvahabozsoy@hotmail.com)

I. Giriş

Hadis ilmi Hz. Peygamber'e ait bilgilerin sağlıklı olarak sonraki nesillere intikalini kendisine amaç edinen bir disiplindir. Rivâyetlerin sonraki nesle intikal süreci aslında bir iletişim biçimidir. Çünkü iletişimde de tıpkı hadis rivâyetinde olduğu gibi, belli bir mesaj birtakım araçlarla hedef kitleye ulaştırılmaktadır. İletişim; bilgilerin, fikirlerin ve duyguların bir taraftan diğerine semboller aracılığı ile aktarılmasıdır¹. Bir diğer tanıma göre iletişim, insanın kendisini yönlendirmek ve değişen gereksinimlerini karşılamak için, çevreden gelen uyarıları *eleyerek, düzenleyerek* etkin bir *anlamlandırma* ve bunu paylaşma çabasıdır². İletişim etkinliğinin farklı katmanlarından söz edilebilir. İletişimin; kişinin içinden kendi kendine, başkalarıyla sözcüklerle/simgelerle gerçekleşen, her iki durumda da sözel ya da simgesel iletilerin aktarımı yanında bireylerde içten yol açtığı tüm psikolojik tepkilerle belirlenen katmanları vardır. Biz anlatmak istediğimizi biliriz, karşı taraf anlamak istediğini duyar³. Anlamın hem toplumsal yaşantılarla ilgili kültürel boyutu, hem bireysel yaşantılarla ilgili öznel boyutu vardır⁴.

Anlamın, düzanlam (*denotative meaning*) ve yananlam (*connotative meaning*) olmak üzere iki boyutu vardır. Düz anlam, herhangi bir simge ile temsil ettiği şey arasında, genellikle toplumca üzerinde uzlaşmış bir ilişkiyi yansıtır. Yananlam, herhangi bir simge ile temsil ettiği şey ve birey arasındaki ilişkilerden oluşur. Örneğin “ada” sözcüğünün düzanlamı “her tarafı su ile kaplı bir kara parçası”na işaret eder. Aynı şekilde, bir ada resmi de düz anlam olarak gösterilenle ilgilidir. Buna karşılık, aynı sözcüğün/resmin söyleyen/çeken ve dinleyen/bakan açısından bireysel yaşantılarla, duygularla ilgili yananlamları vardır. İletişim kuramcıları anlamın bu iki boyutuna bir üçüncüsünü, yapısal (*structural*) anlam boyutunu da katarlar. Yapısal anlam düzanlamı aktaran simge ve işaretlerin arasındaki ilişkiden ortaya çıkar. Bu bağlamda iletişim, yalnız anlamların aktarımı değil, iletişimde yer alan iki tarafın yani *iletlen ile iletilenin oluşturdukları ortak anlamların paylaşımı* olarak düşünülmektedir. Bu çerçevede doğru seçilmiş sözcükler, düzgün kurulmuş cümleler iletişim için zorunlu ve gerekli olmakla birlikte yeterli değildir⁵.

İletilerin iki düzeyde yorumlandıkları söylenebilir. Bunlardan biri, kaynağın amaçlı olarak gönderdiği iletilerin içeriğindeki anlamlara ilişkin yalın yorumlama düzeyi; diğeri ise, bu iletilerin içeriğinde bulunmayan ya da amaçlanmayan anlamların üretilmesiyle gerçekleşen üst iletişim (*metacommunication*) düzeyidir⁶. Bir iletişim faaliyetinde ile-

1) Yapılan farklı tanımlar için bkz. John Fiske, *İletişim Çatışmalarına Giriş*, (Çev.: Süleyman İrvan), (2. Baskı), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2003, s. 15 vd.; Merih Zillioğlu, *İletişim Nedir?*, (2. Baskı), Cem Yayınevi, İstanbul 2003, s. 3 vd.

2) Zillioğlu, *İletişim Nedir?*, s. 15.

3) Zillioğlu, *İletişim Nedir?*, s. 100.

4) Zillioğlu, *İletişim Nedir?*, s. 102. Krş. Hacı Mustafa Açıköz, *İletişim Felsefesine Giriş*, Birey Yayınları, İstanbul 2003, s. 63 vd.

5) Fiske, *İletişim*, s. 116; Zillioğlu, *İletişim Nedir?*, s. 103-104.

6) Zillioğlu, *İletişim Nedir?*, s. 246; krş. Fiske, *İletişim*, s. 115 vd, 211 vd.

tişim süreçleri neticesinde hedef iletiyi ya kısmen veya değiştirerek yorumlayıp kendi “gerçeklerine” uygun hale getirecektir⁷.

Hadis rivâyet sistemi açısından düşünüldüğünde, iletişim sürecinde yer alan “kaynak”, ilk halkada Hz. Peygamber’dir. Hedef ise ilk planda sahâbe neslidir. Görüldüğü gibi hedef kitlenin/sahâbenin aktarılan mesajları ilk önce algılamaları, daha sonra yorumlayarak kendilerine mal etmeleri gerekmektedir. Bu iletişim/rivâyet faaliyetinin sözlü olanının hafızası güçlü olan Arap toplumunda olduğu gibi yani yalın yorumlama düzeyinde alınması ihtimali yüksektir. Ancak sözsüz iletişim diyebileceğimiz Hz. Peygamber’in fiillerinin algılanıp yorumlanması aşaması titizlikle irdelenmelidir. Zira bu türden bir iletişim faaliyetinde, üst iletişim düzeyini dikkate almayan anlamların üretilmesi kuvvetle muhtemeldir.

Sahâbe döneminde cereyan eden ilmî tenkitlerin hemen tamamı iletişim süreçlerindeki problemlerden kaynaklanmıştır. Nitekim hadis rivâyetleri konusunda diğer sahâbeye eleştirileri ile ön plana çıkan Hz. Âişe’nin tenkitlerinin temelde yanlış duyum, algılama ve yorum kaynaklı üst iletişim sorunlarına yoğunlaştığı görülmüştür⁸.

Hadislerin sağlıklı nakli için iletişimin her bir süreci kusursuz olarak ilerlemelidir. Bu süreçlerin en önemlilerinden biri edinilen bilginin yorumlanması safhasıdır. Çünkü “Biz anlatmak istediğimizi biliriz, karşı taraf anlamak istediğini duyar”⁹ değerlendirmesinde olduğu gibi bazen mesaj, muhatap tarafından tamamen farklı bir mecraya çekilebilmektedir. Bu noktada Hz. Peygamber’e dair bilgileri sonraki nesillere aktaran sahâbe anlatılarının ne kadarının yorum, ne kadarının tanıklık olduğu sorusu gündeme gelmektedir. Dolayısıyla yorum-rivâyet ilişkisine dair ele alınması gereken ilk konu, hadisleri bize aktaran sahâbenin kendi yorumlarını rivâyet olarak nakletmesi, diğer bir ifade ile “yorumun rivâyetleşmesi” problemi olsa gerektir¹⁰.

Bir sahâbî, Hz. Peygamber’i dikkatli bir şekilde dinleyip, doğru bir şekilde anlaması hâlinde hadisi olduğu gibi nakledecektir. Ancak onu kendi değerlendirmesi ve yorumu eşliğinde anladığı takdirde devreye yorum girmektedir. İşte sahâbînin işittiği hadisi değil de, yorumlayarak anladığı hadisi nakletmesi, ‘yorumun rivâyetleşmesi’ gibi bir problemi oluşturmaktadır. Dolayısıyla nakledilen bir rivâyetin ne kadarının hadis, ne kadarının yorum olduğu incelenip tespit edilmelidir¹¹. Özellikle aktarılan rivâyet gözleme dayalı

7) Zillioğlu, *İletişim Nedir?*, s. 246. Özafşar bu hususları daha çok bağlam teorisi açısından ele almakta ve hadis metinlerinin özellikle sözlü ürünlerini incelerken dikkat edilmesi gereken hususları ayrıntılı olarak irdeler (bkz. M. Emin Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek Fıkhî Hadisler Bağlamında Bir İnceleme*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1998, s. 285 vd).

8) Sahâbe döneminde yapılan tenkit faaliyetlerinin büyük bir bölümü duyum ve algılamaya yöneliktir. Bu rivâyetlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Abdulvahap Özsoy, *Hicrî I. y.y. Hadis Tenkit Kriterleri ve İlgili Rivâyetlerin Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış doktora tezi, AÜSBE, Erzurum 2011.

9) Zillioğlu, *İletişim Nedir?*, s. 100.

10) Bu konu ayrıntılı olarak Bünyamin Erul tarafından bir tebliğ olarak sunulmuş (Erul, Bünyamin, “Yorum-Rivâyet İlişkisi: Yorumun Rivâyete Katkısı ve Rivâyetin Yoruma Etkisi”, *Günümüzde Sünnetin Anlaşılması (29-30 Mayıs 2004)*, Kurav Yayınları, Bursa 2005, ss. 95-111) ve müzakereciler tarafından gözden geçirilmiştir (Mehmet Özşenel, “Tebliğin Müzakeresi”, s. 112-114).

11) Erul, “Yorum-Rivâyet İlişkisi”, s. 95.

ise, yani Hz. Peygamber'in bir fiili rivâyet ediliyorsa, bu durumda onun yorum ağırlıklı bir bilgi olma ihtimali hayli yüksektir¹². Bu problem aslında daha çok hadis rivâyet sisteminin bilgi aktarımındaki güvenilirlik problemiyle alakalıdır. Zira şayet böyle bir durum söz konusu ise, yani sahâbe nesli kendi yorumlarını Hz. Peygamber'in sözü gibi aktarmış ise, bu durum sahâbenin Hz. Peygamber'e söylemediği şeyi söyletmiş olmaları anlamına gelmektedir¹³. Ancak nihayetinde sahâbenin yaptığı iş bir bilginin aktarımı faaliyetidir. Bu durumda ilk önce o bilginin sağlıklı olarak edinilmesi gerekmektedir. Yani ilk önce doğru bir şekilde dinleme ve anlamının gerçekleşmesi gerekir. Aynı inanç, ideal ve kültürlü paylaşmış olmaları hasebiyle Hz. Peygamber ile ashâbi arasındaki iletişim son derece güçlü idiye de, yaş, sohbet süresi, muhakeme gücü, mizaç vb. farklılıkları sebebiyle dinleme ve anlamada sahâbenin hepsinin eşit seviyede bir anlayışa sahip oldukları iddia edilemez¹⁴. Dolayısıyla rivâyetleri değerlendirirken bu ihtimalleri de dikkate almak gerekmektedir. Bir hadisi en az otuz tarikten yazmayınca onun hatasının anlaşılmayacağına ifade edilmiş olması¹⁵, söz konusu ihtimalin hadis âlimlerinin de gündeminde olduğunu göstermektedir.

Bu tür hataları tespit edebilmek için hadis âlimlerin yaptığı gibi, inceleme konusu yapılan rivâyetin bütün tariflerinin araştırılıp en sahih metnin belirlenmesi gerekir. Bu aşamadan sonra rivâyet metninde yer alan bilginin kaynağının Hz. Peygamber mi, yoksa sahâbe mi olduğu ortaya konulabilir. Diğer bir ifadeyle, hadis metninde yer alan açıklamaların bizzat Hz. Peygamber'e mi nisbet edildiği, yoksa olaya şahit olan sahâbinin yorumundan mı ibaret olduğu sorusunun cevabı aranmalıdır. Bu ayrıma dikkat etmeme-

12) Bu durum âlimler tarafından fark edildiği için Hz. Peygamber'in fiilleri ile alakalı rivâyetler değerlendirilirken farklı bir kategoride ele alınmış ve bağlayıcılık itibarıyla farklı yorumlar yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Talat Sakallı, "Sünnet'in Bağlayıcılık Açısından Taksimi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 2, 1995, s. 39-102; Hasan Güleç, "Delil Olarak Hz. Peygamber'in Fiilleri", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 9, 1995, s. 67-78; Dursun Aygün, "Hz. Peygamber'in Fiil ve Takrirlerinin Delil Değeri", *Diyanet İlmî Dergi*, C. XXXII, S. 3, s. 107-128; İsmail Hakkı Ünal, "Hanefti Usulcülere Göre Hz. Peygamber'in Fiilleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXXVII, 1997, s. 191-199; Abdullah Kahraman, "Caferî Usulcü Tâsî'ye Göre Bağlayıcılık Açısından Hz. Peygamber'in Fiilleri", *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin İlmî Mecmuası*, S. 1, 2005, s. 11-28.

13) Özşenel, "Tebliğ'in Müzakeresi", s. 112.

14) Erul, "Yorum-Rivâyet İlişkisi", s. 95.

15) Ebû 'Abdillâh el-Hâkim, Ebû 'Abdillâh el-Hâkim Muhammed b. 'Abdillâh b. Muhammed b. Hamdeveyh b. Nu'aym b. el-Hakem ed-Dabbî et-Tahmânî en-Nisâbüri el-Ma'rûf bi İbni'r-Rabî' (ö. 405/1015), *el-Medhal ilâ Kütâbi'l-İklîl*, nşr. Fuâd 'Abdulmun'im Ahmed, I, İskenderiye trz. . s. 32; Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. 'Alî b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdi el-Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), *el-Câmi' li 'Ahlâki'r-Râvî ve 'Âdâbi's-Sâmi'*, nşr. Mahmûd et-Tahhân, I-II, Riyâd trz., II, 212; Zeynüddin el-'Irâkî, Ebu'l-Fadl 'Abdirrahîm b. el-Hüseyn b. 'Abdirrahmân (ö. 806/1404), *Şerhu't-Tabsıra ve't-Tezkira Elfiyetu'l-'Irâkî*, nşr. 'Abdullatîf el-Hemîm, Mâhir Yâsîn Fahl, I-II, Beyrût 1423/2002, II, 47; es-Suyûtî, Celâlüddin 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr (ö. 911/1505), *Tedribu'r-Râvî fi Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, nşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî, I-II, II, 594. Farklı tarifleri incelemenin hadisleri anlamaya etkisi konusunda bkz. Ali Budak, "Bir Rivâyetin Tariflerini Karşılaştırmanın Hadisleri Anlamaya Katkısı", *Din Bilimleri Akademik Araştırma*, C. XII, S. 1, 2012, s. 167-191.

nin neticesinde hadis metinlerinin yanlış yorumlanması ve yanlış sonuçlara ulaşılması kaçınılmaz olacaktır. Bu türden yanlış anlama örneklerinden biri Hz. Peygamber'in otuz (veya kırk) erkek kuvvetinde bir cinsel güce sahip olduğuna dair Enes b. Mâlik'ten aktarılan rivâyettir¹⁶. Bu rivâyetin metni incelendiğinde böyle bir bilginin bizzat Hz. Peygamber kaynaklı olmadığı, sahâbenin yaptığı yorum neticesinde ortaya çıktığı görülecektir¹⁷. Bazen bu yorumların doğrudan Hz. Peygamber'e nisbet edildiği, yani mevkûf olan rivâyetlerin merfûlaştırıldıkları da görülmektedir. Erken dönemlerden itibaren bu türden râvi tasarruflarının farkına varan hadis âlimleri ref' problemi adı verilen bu sıkıntıyı bertaraf edecek önlemler almaya çalışmışlardır¹⁸.

Sahâbe yorumunun bazen sonraki dönemlerde mutlaklaştığı ve bu yorumun doğurduğu problemlerin makul olmayan birtakım yollarla çözülmeye çalışıldığı da görülmektedir. Bu mahiyetteki rivâyetlerden biri de Hz. Peygamber'in Hüzeyme b. Sâbit el-Ensârî'nin şahitliğini iki kişinin şahitliğine denk kabul ettiğine dair aktarımlardır. İslâmî ilimlere dair kaleme alınmış hemen hemen bütün eserlerde Hüzeyme b. Sâbit adı geçince onun "Zü'sş-şehâdeteyn/iki şahit sahibi" şeklindeki lakabı da zikredilir. Başta hadis kaynakları olmak üzere, tarih¹⁹, fıkıh²⁰, Arap dili ve edebiyatına²¹ dair yazılmış eserlerde bu durum görülmektedir. Hatta Şîî kaynaklarında bile durum aynıdır²². Hüzeyme'ye bu lakabın Hz. Peygamber tarafından verildiği mutlak bir hakikat olarak kabul edilerek bunun tarihî gerçekliği sorgulanmamıştır²³. Hz. Peygamber'in Hüzeyme b. Sâbit'in şahitliğini niçin

16) el-Buhârî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrâhîm, *Sahîhu'l-Buhârî- el-Câmi'u'l-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar min 'Umûri Resûlillah ve Sunenihi ve 'Eyyâmihî*, Nşr. Muhammed Zuheyr b. Nâsır en-Nâsır, I-IX, 1422/2001, Gusl, 12.

17) Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Osman Ateş, *Oryantalistlerin Hz. Peygamber ile İlgili İddialarına Cevaplar*, Beyan Yayınları, İstanbul 1996, s. 157 vd. Krş. Hüseyin Akgün, "Râvi Tasarruflarının Rivâyetlere Etkisi Hz. Peygamber'e Otuz Erkek Gücünün Verildiği Örneği", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XI, S. 22, s. 50 vd.

18) Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Suiçmez, *Sahâbe ve Tabiin Sözlerinin Hz. Peygamber'e Nispeti*, Otto Yayınları, Ankara 2015, s. 70 vd.

19) İbn 'Abdi Rabbih, Ebû 'Amr Ahmed b. Muhammed b. 'Abdi Rabbih (ö. 328/940), *el-'Ikdu'l-Ferîd*, I-VIII, Beyrût 1404/1983, C. VII, s. 169; Ebû Mansûr es-Se'âlibî, Ebû Mansûr 'Abdumelik b. Muhammed b. İsmâil (ö. 429/1038), *Simâru'l-Kulûb fî'l-Mudâf ve'l-Mensûb*, I, Kâhire trz., s. 287; İbnu'l-'Adîm, 'Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh b. Ebî Cerâde Kemâluddîn b. el-'Adîm (ö. 660/1262), *Buğyetu'l-Taleb fî Târîhi Haleb*, nşr. Süheyl Zekkâr, I-XII, C.VII, s. 3245.

20) el-Mâverdî, Ebu'l-Hasan 'Alî b. Muhammed b. Muhammed b. Habîb el-Basrî (ö. 450/1058), *el-Hâvi'l-Kebîr fî Fikhi Mezhebi'l-İmâmî's-Şâfi'î ve huve Şerhu Muhtasari'l-Muznî*, nşr. eş-Şeyh 'Alî Muhammed Mes'ûd - eş-Şeyh 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd, I-XIX, Beyrût 1419-1999, C. XVII, s. 71.

21) el-Kalkaşandî, Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. 'Alî (ö. 821/1418), *Subhu'l-A'sâ fî Sunâ'ti'l-İnşâ*, I-XV, Beyrût trz., C.V, s.414.

22) İbn Ebi'l-Hadîd, 'Abdulhamîd b. Hibetullâh b. Muhammed b. el-Hüseyn (ö.656/1258), *Şerh Nehcu'l-Belâğa*, nşr. Muhammed 'Abdulkerîm en-Nemerî, I-XX, Beyrût 1418/1998, I, 2855.

23) Bunun iki istisnası zikredilebilir. Bunlardan birincisi İbn Hazm'dır. O bu konuya dair rivâyeti senet açısından ele alarak reddetmektedir. İkincisi ise el-Hattâbî'dir. O ise Hz. Peygamber'in tasarrufunun yanlış yorumlandığını kaydetmektedir. Bu iki değerlendirmeye daha sonra değinilecektir.

iki kişinin şahitliğine denk kabul ettiğine dair olay hadis kitaplarında aktarılmaktadır. Buna göre Hz. Peygamber bir bedevîden at satın almıştır. Ücretini ödemek için bedevînin yanından ayrıldığında, bu alışverişten haberi olmayanlar atın etrafına toplanmışlar ve müşteri olmuşlardır. Atı daha pahalıya satacağını düşünen bedevî, bu alışverişi inkâr etmiş ve Hz. Peygamber'den şahit istemiştir. Bunun üzerine Hüzeyme b. Sâbit, alışveriş esnasında orda bulunmadığı halde, kendisinin şahitlik edebileceğini ifade ederek olaya müdahil olmuştur. Hz. Peygamber de Hüzeyme'nin şahitliğini iki kişni şahitliğine denk kabul etmiştir²⁴.

İslâm âlimleri bu rivâyetin ayrıntıları üzerinde durmaksızın Hüzeyme b. Sâbit'i Zü's-şehâdeteyn olarak kabul etmişlerdir. Ancak bu rivâyet geçmişte özellikle fakîhler tarafından ele alınmış ve alışveriş gibi hukûkî işlemlerde şahidin gerekli olup olmadığı tartışmasında rivâyete yer verilmiştir. Hadisin aynı zamanda Kur'ân'ın birtakım meselelerde iki şahit istemesi²⁵ hususuyla teâruzu nedeniyle ele alındığı söylenebilir.

II. Tarihte ve Günümüzde Rivâyete Yönelik Yaklaşımlar

Hüzeyme b. Sâbit'in şahitliğinin iki kişinin şahitliğine denk kabul edildiğine dair rivâyet, fıkıh kitaplarının şahitlik konusunun incelendiği yerlerde ele alınır. Fakîhlerin kahir ekseriyeti Hüzeyme'nin şahitliğini iki kişinin şahitliğine denk kabul edenin Hz. Peygamber olduğunu kabul etmiş ve bu bilgiyi kendi metodolojileri çerçevesinde yorumlamaya çalışmışlardır.

Mâverdî, Serâhsî, Sem'anî, Kâsânî, Alâuddîn el-Buhârî, el-Âmidî ve Mollâ Fenârî gibi fakihler Hüzeyme b. Sâbit rivâyetinin herkesi ilgilendiren hukûkî bir uygulama olmadığını, Hüzeyme'ye has bir durum olduğunu, dolayısıyla kıyas yolu ile benzer meselelere mesned teşkil edemeyeceğini ifade etmişlerdir²⁶. Tespit edilebildiği kadarıyla rivâyeti sübût açısından inceleyen tek âlim İbn Hazm'dır (ö. 456/1064). O bu rivâyeti isnâd itibarıyla ele alarak sübût açısından problemlili olduğunu²⁷ ve delil olarak kullanılamayacağını ifade etmiştir²⁸.

24) Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-'Eş'as b. İshâk b. Beşîr el-'Ezdî es-Sicistânî (ö.275/889), es-Sunen (nşr. Şu'ayb el-'Arnavût, Muhammed Kâmil Karabellî), I-VII, 1430/2009, *Akdiye*, 20.

25) *2/el-Bakara*/282; *5/el-Mâide* 95, 106; *65/et-Talâk*/2.

26) el-Mâverdî, XVII, 71; es-Serahsî, *Usûlu's-Serahsî*, II, 151; *el-Mebsût*, XVI, 114; es-Sem'anî, *Kavât'u'l-Edille*, I, 227; el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i*, II, 317; 'Alâ'uddîn el-Buhârî, *Keşfu'l-'Esrâr*, III, 302; el-'Âmidî, *el-İhkâm*, II, 237, 264. Molla Fenârî (ö. 834/1431) de usûle dair kaleme aldığı eserde kıyas konusunu incelerken kıyas yapılacak meselenin Hz. Peygamber'e has şeylerden olması gerektiğini söyleyerek Hz. Peygamber'in 9 kadınla evlenmesi ve Hüzeyme'nin şahitliği meselesini buna örnek olarak verir (el-Fenârî, Muhammed b. Hamza b. Muhammed er-Rûmî (ö.834/1431), *Fusûlu'l-Bedâ'i' fi 'Usûli's-Şerâ'i'*, nşr. Muhammed Hüseyin Muhammed Hasen İsmâil, I-II, Beyrût 1427, II, 321.)

27) İbn Hazm'ın bu değerlendirmesi daha sonra ele alınacaktır.

28) İbn Hazm, Ebû Muhammed 'Alî b. Ahmed el-Endelusî (ö.456/1064), *el-Muhallâ bi'l-Âsâr*, I-XII, trs., C. VII.s. 229.

Bu rivâyetin fikhî tartışmalara ilk defa taşındığı eser muhtemelen Ebû Dâvûd'un (ö. 275/888) *es-Sünen*'idir²⁹. O, ilgili rivâyeti "Hâkim Tek Olan Şahidin Doğru Söylediğini Bilmesi Halinde Hüküm Vermesi Câizdir" başlığı altında kaydeder³⁰. Bu bab başlığı Ebû Dâvûd'un Hüzeyme'nin yaptığı şahitliği tek şahitlik olarak kabul ettiğini açıkça göstermektedir. Rivâyetten çıkarılan hükme dair ilk net itiraz Hattâbî'ye (ö. 388/998) aittir. Ebû Dâvûd *es-Sünen*'i üzerine kaleme aldığı ve temel hadis kitaplarının günümüze ulaşan ilk serhi olma özelliğine sahip olan *Meâlimü's-Sünen*'inde insanların çoğunun bu rivâyeti yanlış değerlendirdiğini ifade ederek³¹ hadisin şu şekilde anlaşılması gerektiğini söylemektedir:

Hz. Peygamber kendi bilgisi ölçüsünde bedevînin aleyhine hüküm vermiştir. Çünkü O dürüst ve sözünde sadıktır. Hüzeyme'nin bu konudaki şahitliği ise onun sözünü tekit etmiş, böylece hasmına karşı bu sebeple üstünlük elde etmiştir. Dolayısıyla takdiren onun Hz. Peygamber'in lehine yaptığı şahitliği ve onu tasdik etmesi, diğer meselelerde de iki kişinin şahitliğine denk gibi olmuştur³².

Görüldüğü gibi Hattâbî, Hz. Peygamber'in Hüzeyme'nin şahitliğini esas alarak hüküm vermediğini, bu şahitliğin Hz. Peygamber'in sözünü tekit etmiş olacağını ifade etmektedir. Dolayısıyla Hattâbî'nin, Hz. Peygamber'in Hüzeyme'nin şahitliğini iki kişinin şahitliğine denk kabul etmesini hakikat olarak kabul etmediği söylenebilir.

Rivâyeti Hattâbî'yi esas alarak farklı değerlendirenlerden biri de Karâfî'dir (ö. 684/1285). O, hâkimin kendi bilgisini esas alarak hüküm verip veremeyeceğine dair meseleyi tartışırken bu rivâyete de değinmektedir. Bunun câiz olmadığını ifade ettikten sonra lehte ve aleyhte delilleri sıralayarak bunları değerlendirir. Bunlardan biri de Hüzeyme b. Sâbit'in şahitlik meselesidir³³. Ona göre, bu rivâyette Hz. Peygamber kendi lehine hüküm vermemiştir. Zira Hz. Peygamber'in bedevîden atı zorla aldığına dair bir bilgi yoktur. Hz. Peygamber'in bu konuda hüküm verip vermediği, Hüzeyme'nin şahitliğini iki kişinin şahitliğine denk kabul etmesinin hakikat mi, yoksa mübalağa³⁴ mı olduğu hu-

29) Bilindiği gibi sünen tarzı eserler aslında ehli hadis ekolüne mensup âlimlerin rivâyete dayalı fıkıh anlayışlarını ortaya koyma amacıyla kaleme alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2005, s. 58-144, 157-167.

30) Ebû Dâvud, *Akdiye*, 20.

31) Hattâbî'nin orijinal ifadeleri şu şekildedir: **هَذَا حَدِيثٌ يَضَعُهُ كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ غَيْرِ مَوْضِعِهِ**

32) el-Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. el-Hattâb el-Bustî (ö. 388/998), *Me'âlimü's-Sünen*, Halep 1351/ 1932, C.IV, s.173. el-Hattâbî'nin bu yorumunu kabul etmeyenler de olmuştur. Örnek olarak bkz. ez-Zürkânî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdubbâkî b. Yûsuf el-Mâlikî (ö.1122/1710), *Şerhuz-Zürkânî 'alâ'l-Mevâhibi'l-Ledunniye bi'l-Menhi'l-Muhammediyye*, I-XII, 1417/1996, C.VII, s.348.

33) el-Karâfî, Ebu'l-'Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. İdrîs b. 'Abdirrahmân el-Mâlikî (ö. 684/1285), *Envâru'l-Burûk fî Envâri'l-Furûk*, I-IV, trz., ysz., C.IV, s.46.

34) Yani Hz. Peygamber'in çok hoşuna gittiği için bu şekilde taltif edici bir ifade kullanmış olması anlamına gelmektedir. Hz. Peygamber'in üslûbunda bu tür edebi kullanımlar görülmektedir. Örne-

susunda ihtilaf edilmiştir. Zira Hattâbî Hz. Peygamber'in Hüzeyme'yi "Zü'ş-şehâdeteyn" diye isimlendirmesinin hakikat değil mübalağa olduğunu ifade etmiştir³⁵. Görüldüğü gibi rivâyete farklı yaklaşanlardan biri olan Karâfî bile Hüzeyme'yi "Zü'ş-şehâdeteyn" diye isimlendirenin Hz. Peygamber olduğundan şüphe etmemektedir.

İbnu'l-Cevzî (ö. 597/1201) de Hattâbî'ye atıfta bulunmadan onunla aynı yorumu yapmakta ve Hz. Peygamber'in bu konuda kendi bilgisiyle hüküm verdiğini, Hüzeyme'nin şahitliğinin ise bu hükmü tekit ettiğini söylemektedir³⁶.

Bu problemlili durumun çözümünde hasâis kategorisinden istifade edildiği de görülmektedir. Bilindiği gibi, Hz. Peygamber'in fiillerine yönelik taksimat içerisinde yer alan hasâis/Hz. Peygamber'e has fiiller kategorisi özel bir yer işgal etmektedir. İslam düşünce tarihinde yer alan farklı peygamber tasavvurlarının neticesinde, diğer birçok konuda olduğu gibi, hasâis konusunda da ifrat ve tefrit çizgilerine rastlanmaktadır³⁷.

Hadis kaynaklarında yer alan ve ilk planda ifade ettiği mana itibariyle zihinlerde soru işareti oluşturan bazı rivâyetlerin makul yorumlarının bulunmaması halinde, bunların da Hz. Peygamber'in hasâisinden olduğu şeklinde bir takım izahatların yapıldığı görül-

ğın Sa'd b. Muâz vefat ettiğinde Hz. Peygamber "Sa'd b. Muâz'ın ölümünden dolayı Allah'ın arşı titredi" (Ahmed b. Hanbel, Ebû 'Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî (ö. 241/856), *el-Müsned*, nşr. Şu'ayb el-Arnâvût, 'Âdil Murşid v.dğr, XXII, 293, 1421/2001) buyurması da bu kabilinden bir edebi üslûbtur. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Akif Özdoğan, *Arap Dili ve Edebiyatı Kaynaklarında Hz. Peygamber'in Dil ve Edebiyattaki Yerine Bir Bakış, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C.V, S. 4, 2005, s. 223-242.

35) el-Karâfî, *el-Furûk*, C.IV, s.46.

36) İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed (ö. 597/1201), *Keşfu'l-Müşkil min Hadîsi's-Sahîhayn*, nşr. 'Alî Hüseyin el-Bevvâb, I-IV, Riyâd trz., C.I, s.38. Konuya dair diğer kitaplarda Hüzeyme'nin şahitliği üzerinden yorumlar yapılmamaktadır. Bu çerçevede Dede İbn Rüşd (ö. 520/1126) alışverişte şahit bulunmasının gerekip gerekmediği konusunu ele almakta ve alışveriş esnasında şahidin gerekmediğini, ancak bir itiraz olduğunda doğrunun şahitler vasıtasıyla tespit edilebileceğini söylemektedir. Bu konuya dair ileri sürdüğü delil Hüzeyme'nin şahitliği rivâyettir. Sonuçta Hz. Peygamber'in Hüzeyme'nin lehine yaptığı şahitlikle hüküm verdiğini ve onu Zü'ş-şehâdeteyn diye isimlendirdiğini ifade ederek, bu durum hakkında bir yorum yapmamaktadır (İbn Rüşd el-Cid, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubî (ö.520/1126), *el-Mukaddimâtu'l-Mumehhedât*, I-III, 1408/1988, C.II, s.277). Şâfiî Ebu'l-Hüseyin el-İmrânî (ö. 558/1163) de rivâyeti kaydettikten sonra, şayet bu rivâyet sabit ise alışverişte şahit uygulamasının müstehab olduğunu ifade eder, Hüzeyme'nin iki kişiye denk olan şahitliği konusuna girmez (el-İmrânî, Ebu'l-Hüseyin Yahyâ b. Ebi'l-Hayr b. Sâlim el-İmrânî el-Yemenî eş-Şâfi'î (ö.558/1163), *el-Beyân fî Mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'î*, nşr. Kâsim Muhammed en-Nûrî, I-XIII, Cidde 1421/2000, C.XIII, s.272). en-Nevevî (ö. 676/1278) alışveriş ve kira anlaşmaları gibi işlemlerde şahit bulundurmanın müstehab olduğuna dair bu rivâyeti kullanmaktadır (en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref (ö. 676/1278), *el-Mecmu' Şerhu'l-Mühezzeb*, Dâru'l-Fikr, Beyrût trz., C.XX, s.223.)

37) Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. es-Sâdık b. Muhammed b. İbrâhîm, *Hasâisi'l-Mustafâ beyne'l-Ğuluvvi ve'l-Cefâ*, Mektebetu'r-Rüşd, Riyâd, trz. Bu konuda yapılmış yüksek lisans çalışması olan eser üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde konuyla ilgili sahih rivâyetlere yer vermektedir (s. 31-79). İkinci ve üçüncü bölümlerde ise ğuluvv ve cefâ diye nitelendirdiği aşırılıklara değinmektedir (s. 81 vd.).

mektedir. el-Kastallânî (ö. 923/1517) tarafından kaleme alınan *el-Mevâhibu'l-Ledunniye* isimli eserde Hz. Peygamber'in Hüzeyme b. Sâbit el-Ensârî'nin şahitliğini iki kişinin şahitliğine denk kabul ettiğine dair rivâyetin bu şekilde yorumlandığı görülmektedir. Bu rivâyetin örnek olarak verildiği başlık ise şöyledir:

*“Hüzeyme'nin şahitliğini iki kişinin şahitliğine denk kabul etmesi gibi dilediği hü-kümleri dilediği kişilere has kılmış olması O'nun (s.a.s) hasâisindedir”*³⁸.

Günümüzde ise bu rivâyetin İslam'a saldırmak için her türlü vesileyi fırsat bilen çevreler tarafından istismar edildiği görülmektedir. Turan Dursun adına açılan bir sitenin forum sayfasında yer alan ve müdahale edilmeksizin aşağıda verilen ilmi temelden yoksun ifadeler bu kabildendir:

Daha önce açılmış bazı konularda, Kur'ân oluşturulurken Ömer'in ne kadar etkisi olduğunu sizlere anlatmıştık. Hatta sağlığında cennetle müjdelenmiş bu sahsın, Kur'ân'ın birçok ayetine birebir katkısı olduğunu uzun uzadıya tartışmıştık. Peki, ne oldu da bu sözleri sarf etmesine rağmen, bu ayet Kur'ân'a girmedi. Olay kısaca şöyle; Bu olay Muhammedin ölümünden sonra, sağ kolu Ömer'in halife olduğu zamanlara denk gelmektedir. Kur'ân'ı oluşturan komisyon, herkesin elinde olan ayetleri iki şahit nezaretinde getirmesini istemiştir. Fakat Ömer bu ayeti getirmesine rağmen, yanında iki şahit getiremediği için, RECM ayeti Kur'ân'a alınmamıştır. Hâlbuki Ahzâb suresi 23 veya Tevbe suresinin son iki ayetini (bu konuda kesin bir konsesyum sağlanamamıştır) Hüzeyme Bin Sâbit adında bir sahâbe, hiçbir şahit getirmeden bu ayetler Kur'ân'a yazılmıştır. Burada önemle dikkate alınması gereken olay, halife olmuş, Muhammedin sağ kolu olmuş ve İslam'ın adaleti olarak onurlandırılmış birinden şahit istenirken, bir sahâbeden bu türde şahit istenmemesi çok ilginçtir. Kısaca bunun sebebini de anlatalım. Muhammed bir gün pazara atını satmaya giden bir köylü görür, atını çok beğenir ve almak ister. Adamı tatmin edici bir fiyat vermeden atı almak ister. Ama üzerinde para olmadığını söyleyip, parasını vermek için beraber eve gitmeleri gerektiğini anlatır. Ve beraber yola çıkarlar. Muhammed hızlı hızlı bir an önce eve gitmek isterken, adam belki daha iyi fiyat veren biri çıkar diye yavaş yavaş yürümektedir. Nitekim de biri çıkar ve Muhammed'in verdiği fiyattan daha fazlasını teklif eder. Adam da atı bu adama satmak istemesine rağmen, Muhammed itiraz eder ve atı aldığını söyler. Fakat köylü, daha satmadığını, parasını bile almadığını, hatta bu konuda Muhammed'in şahidinin bile olmadığını söyler. Çünkü daha önce Muhammed'in alış/verişlerin kuralları ile ilgili verdiği fetva-

38) el-Kastallânî, Ebu'l-'Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed (ö. 923/1517), *el-Mevâhibu'l-Ledunniye bi'l-Menhi'l-Muhammediyye*, el-Mektebetü't-Tevfikiyye, el-Kâhire, trs., C.II, s.387.

ları bilmektedir. Bu sırada bu tartışmayı gören Huzeyfe³⁹ Bin Sâbit araya girer ve "Ben şahidim ki, sen bu atı Muhammed'e sattın" der. Bunun üzerine köylünün yapacağı bir şey kalmaz, Muhammed cebren ve hile ile bu atı alır. Ama daha sonra bu olayı Huzeyfe'ye sorduğunda, "Neden yalan konuştun, sen bu pazarlık zamanı yanımızda değildin" dediğinde, "Ey Allah'ın resulü, ben senin yalan konuşmayacağını bildiğim için, şahitlik ettim" der. Bunun üzerine Muhammed de ona, "Bundan sonra hangi dava olursa olsun, senin sözün iki insanın şahitliğine bedeldir" diye onu onurlandırır. Bu sebepten dolayı yukarıda bahsettiğim ayetlerde hiç bir şahit istenmeden Hüzeyme Bin Sâbit'in sözleri Kur'ân'a alınırken, Ömer gibi bir şahsiyetin sözlerine ehemmiyet verilmemiş ve Recm ayeti Kur'ân'a alınmamıştır. Ama benim burada tartışmaya açmak istediğim konu, Kur'ân'ın oluşturulmasında "yalancı şahitlerin" bile ne kadar etkisinin olduğudur. Bu tartışmada artık gerisini siz düşünün, bu tartışmaya Ömer'in dışlanmasından mı başlarsınız, Kur'ân'ın ne şekilde oluşturulduğundan mı başlarsınız, yoksa Muhammed'in yaptığı alışverişin dürüstlüğünden mi başlarsınız, o sizin bileceğiniz iş!⁴⁰

Bu ifadeler bir bilginin muhataplarının konumuna göre taban tabana zıt böylesine iki farklı tarzda nasıl yorumlanabileceğini göstermesi açısından ilginçtir. Ancak yukarıda kaydedilen rivâyetin bu bakış açısına sahip kişilerin böylesi fütursuzca yorumlarına delil mahiyetinde kullanıldığı da ifade edilebilir. Zira rivâyete göre Hüzeyme b. Sâbit, şahit olmadığı bir konuda şahitlik etmekte, Hz. Peygamber ise bu tavrını takdir ederek ona diğer hiçbir sahâbîsine vermediği bir payeyi vermektedir. Bu durum yukarıda ifade edildiği üzere, Hz. Peygamber'in kendi menfaatine olan bir hususta keyfî davrandığı izlenimini vermektedir. Oysaki böylesi bir izlenim Hz. Peygamber'in genel yaşantısına uymadığından birtakım sorulara yol açmaktadır. Böylesi bir problem, ilgili rivâyeti daha yakından incelemeyi zorunlu kılmıştır. Bu çerçevede çalışmada ilgili rivâyete delâlet ve sübût açısından incelenerek şu sorulara yanıt aranacaktır: Hz. Peygamber gerçekten Hüzeyme b. Sâbit'in tek başına yaptığı şahitliği iki kişinin şahitliğine denk kabul etmiş midir? Bu konuda aktarılan rivâyet sıhhat şartlarını taşımakta mıdır? Şayet sıhhat şartlarını taşıyorsa, aktarılan bilginin kaynağı kimdir, Hz. Peygamber Hüzeyme'nin şahitliğinin iki kişinin şahitliğine denk olacağına dair bir ifade kullanmış mıdır? Bu konuya dair tüm rivâyetler bir araya getirildiğinde nasıl bir görünüm ortaya çıkmaktadır? Bahsi geçen rivâyet sahâbe veya daha sonraki nesle mensup kişilerin yorumu mudur? Tarihte bu rivâyet nasıl algılanmış ve yorumlanmıştır? Nihayetinde yorum-rivâyet ilişkisi bir hadisi değerlendirirken nelere dikkat etmeyi zorunlu kılmaktadır?

III. Rivâyetin Sübûtu

A. Hüzeyme'nin Kardeşinin Rivâyeti

Ebû Dâvûd tarafından aktarılan rivâyette Umâre b. Hüzeyme'nin sahâbeden olan amcasının kendisine şöyle anlattığı rivâyette olay şu şekilde geçmektedir:

39) Herhalde Hüzeyme olmalıdır.

40) <https://www.turandursun.com/forumlar/showthread.php?t=29259> (Erişim Tarihi: 10.10.2015)

Hız. Peygamber bedevîlerden birinden bir kısrağ satın aldı. Ona atının fiyatını ödemek için peşinden gelmesini istedi (ve önden yürüyüp gitti). Resûlullah hızlıca yürüyordu. Bedevî ise yavaş yavaş gidiyordu. Derken halk bedevînin etrafını sarıp (onun yedeğinde bulunan) kısrağı satın almak üzere pazarlığa giriştiler. Bu kısrağı Hz. Peygamber'in bedevîden satın aldığı bilmiyorlardı. (Halkın elindeki kısrağa daha fazla fiyat verdiğini gören) bedevî, Resûlullah'a seslenerek "Bu kısrağı alacaksan al, yoksa ben onu sattım!" dedi. Allah Resûlü, bedevînin seslenmesini işitince "Ben bu kısrağı senden satın almadım mı?" diye sordu. Bedevînin "Hayır vallahi, ben bunu sana satmadım"; karşılığını vermesi üzerine Peygamber "Evet, ben bu kısrağı senden satın aldım." dedi. Bedevî de "Haydi öyleyse, şahit göster" demeye başladı. O esnada Hüzeyme b. Sâbit "Ben senin bu hayvanı (Hz. Peygamber'e) sattığına şahitlik ederim" dedi. Hz. Peygamber Hüzeyme'ye dönüp "Neye (dayanarak) şahitlik ediyorsun?" diye sordu. Hüzeyme, "Ey Allah'ın Rasûlü, (ben, Allah'ın) seni tasdik etmesiyle (şahitlik ediyorum)" cevabını verdi. Bunun üzerine Allah Resûlü, Hüzeyme'nin şahitliğini iki erkeğin şahitliğine denk saydı⁴¹.

1.İsnâd Tahlili

Bu rivâyet benzer şekilde Ebû Hanîfe (ö. 150/767)⁴², Abdurrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/827)⁴³, İbn Sa'd (ö. 230/845)⁴⁴, İbn Ebî Şeybe (ö. 235/850)⁴⁵, Ahmed b. Hanbel⁴⁶ (ö. 241/856), İbn Ebî Üsâme (ö. 282/897)⁴⁷, Nesâî (ö. 303/915)⁴⁸, Taberânî⁴⁹ (ö. 360/971), Hâkim⁵⁰ (ö. 405/1015) ve Beyhakî⁵¹ (ö. 458/1066) tarafından nakledilmiştir. Bu rivâyetlerin isnâd ağı şu şekilde gösterilebilir:

41) Ebû Dâvûd, *Akdiye*, 20.

42) Ebû Hanîfe, *Müsnedü Ebî Hanîfe-Rivâyetü Ebî Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ya'kûb b. el-Hâris el-Hârisî*, thk. Ebû Muhammed el-Asyûfî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût, 2008, s. 158.

43) 'Abdurrezzâk, Ebû Bekr 'Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî (ö. 211/827), *el-Musannef*, thk. Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî, I-XI, Beyrût 1403, C.VIII, s.366.

44) İbn Sa'd, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' (ö. 230/845), *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, nşr. 'Alî Muhammed 'Ömer, I-X, Kâhire 1421/2001, C.IV, s.378.

45) İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe 'Abdullâh b. el-'Absî, *el-Müsned*, thk. 'Âdil b. Yûsuf el-'Az-zâzî, Ahmed b. Ferîd el-Mezîdî, Riyâd 1997, C.I, s.38.

46) Ahmed b. Hanbel, XXXVI, 205.

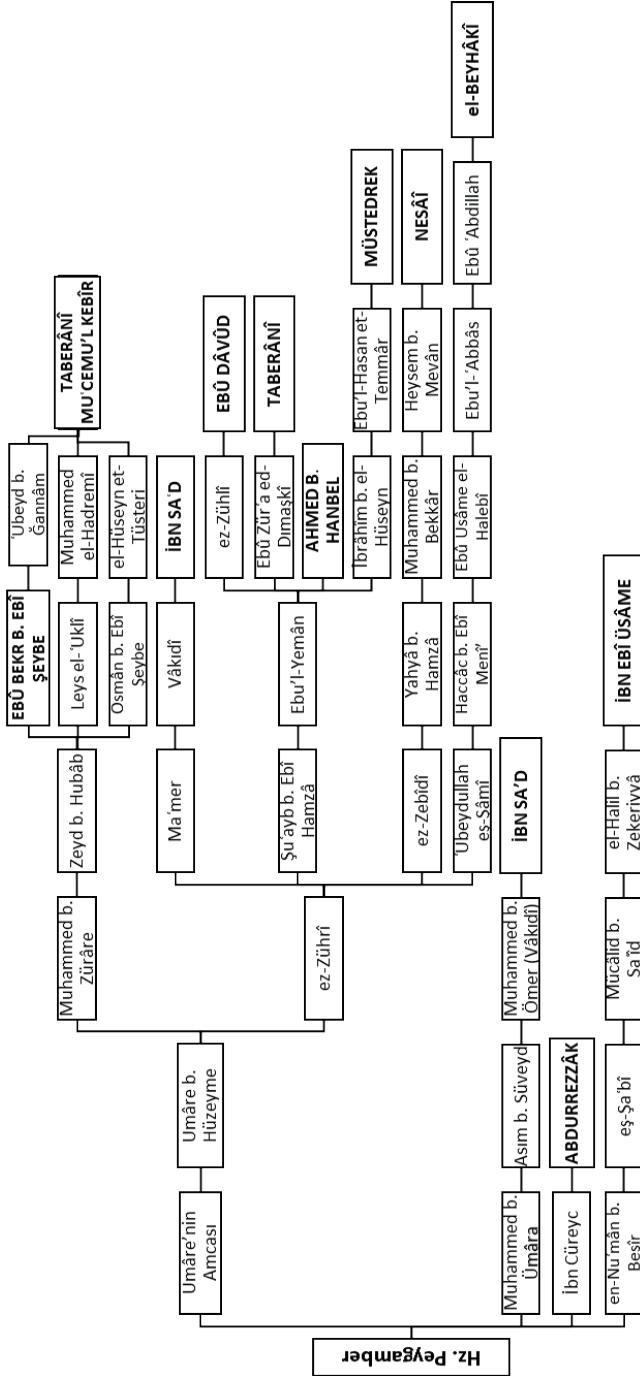
47) Nûruddîn el-Heysemî, *Buğyetu'l-Bâhis 'an Zevâidi Müsnedi'l-Hâris*, nşr. Hüseyin Ahmed Sâlih el-Bâkirî, I-II, Medîne 1413/1992, C.I, s.930. İbn Ebî Üsâme'nin kendi eseri günümüze ulaşmamıştır.

48) en-Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şu'ayb, *Sünenü'n-Nesâî*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, Halep, 1986, Buyû', 81.

49) et-Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb es-Şâmî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, thk. Hamdî b. 'Abdulmecîd es-Selefî, I-XXV, Kâhire trz., C.XXII, s.379; C.IV, s.87.

50) el-Hâkim, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Abdillâh b. Muhammed ed-Dabbî en-Nîsâbü'rî (ö. 405/1015), *el-Müstedrek 'ale's-Sahihayn*, nşr. Mustafâ 'Abdulkâdir 'Atâ, I-IV, Beyrût 1411/1990, C.II, s. 21.

51) el-Beyhâkî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, s. 105.

Şekil 1. Hüzeyme'nin Kardeşinin Rivâyetinin İsnad Şeması

Yukarıda verilen isnâd ağında rivâyetin sahâbe tabakasından Nu'mân b. el-Beşîr ile Umâre'nin amcası vasıtasıyla nakledildiği görülmektedir. Ancak diğer râviler olan Muhammed b. 'Umâre⁵² ve İbn Cüreyc⁵³ Hz. Peygamber dönemine yetişemedikleri için bu iki isnâd sıhhat şartını ilk tabakada kaybetmiş durumdadır. Nu'mân b. el-Beşîr'den rivâyet eden Şa'bî, tâbiûnun büyüklerindedir. Ancak kendisinden rivâyette bulunan Mücâlid b. Saîd (ö. 144/761) hakkında Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ın şiddetli tenkitleri bulunmaktadır. Bir gün Mücâlid'den siyere dair bilgiler yazmaya giden birine şöyle demiştir “ (Desene) Birçok yalan yazacaksın. Şayet benim için bunları ‘Şa'bî → Mesrûk → Abdullah’ senediyle rivâyette etmesini isteseydim, Mücâlid bunu yapardı” diyerek onu sert bir şekilde cerh etmiştir. Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn'in de Mücâlid'i cerh etmişlerdir⁵⁴. Dolayısıyla bu rivâyette sıhhat şartlarını taşımamaktadır. Ancak rivâyetin metin yönüyle 'Umâre'nin amcasından aktarılan rivâyetlerle birebir örtüştüğü görülmektedir.

Diğer rivâyet ise Hüzeyme'nin oğlu 'Umâre b. Hüzeyme'nin amcası vasıtasıyla nakledilmektedir. 'Umâre'nin amcasının ismi kaynaklarda yer almamaktadır. Ancak onun yukarıda tercümesini verdiğimiz rivâyette sahâbî olduğu belirtilmiştir⁵⁵. Sahâbe tabakâtına dair eserlerde 'Umâre'nin amcası/ عمه şeklinde adı geçen kişinin 'Umâre b. Sâbit olduğu görülmektedir⁵⁶. Dolayısıyla rivâyette bu aşamaya kadar herhangi bir problem görülmemektedir. Rivâyeti Hüzeyme'nin kardeşi 'Umâre b. Sâbit'ten aktaran râvi ise kendisiyle aynı adı taşıyan yeğeni 'Umâre b. Hüzeyme'dir.

52) Değerlendirme için bkz. İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. 'Alî b. Muhammed b. Ahmed el-'Askalânî (ö. 852/1448), *Ta'cîlu'l-Menfa'a bi Zevâ'idü Ricâli'l-Eimmeti'l-Erba'a*, nşr. İkrâmullâh İmâdü'l-Hakk, I-II, Beyrût 1996/1417, C.II, s.200.

53) İbn Cüreyc zaten 'Abdurrezzâk'ın *el-Musannef*'inde bir senette doğrudan Hz. Peygamber'den, diğerrinde ise Muhammed b. 'Umâre vâstasıyla Hz. Peygamber'den rivâyette bulunmaktadır. Ancak İbn Cüreyc hicrî 80 yılında doğmuş, 150'de vefat etmiştir. Bkz. *ez-Zehabî*, Şemsüddîn Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân b. Kâymâz (ö.748/1347), *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, nşr. Şu'ayb el-Arnâvût Yönetiminde), I-XXV, 1405/1985, C.VI, s.325; Cerrahoğlu, İsmâil, İbn Cüreyc", *DîA*, XIX, İstanbul1999, ss. 404-406.

54) İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve'l-Ta'dîl*, VIII, 361; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Bustî (ö.354/965), *el-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*, nşr. Mahmûd İbrahim Zâyed, I-III, Haleb 1396/1976, C.III, s.10; İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed (ö.597/1201), *ed-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*, nşr. 'Abdullâh el-Kâdî, I-3 x 2, Beyrût 1406/1985, C.III, s.35.

55) Ayrıca bkz. Ahmed b. Hanbel, C.XXXVI, s.205;

56) İbn Ebî 'Âsım, *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, IV, 118; Ebû Nu'aym, Ahmed b. 'Abdillâh b. Ahmed el-İsbehânî (ö.430/1039), *Ma'rifetu's-Sahâbe*, nşr. 'Âdil b. Yûsuf el-'Azzâzî, I-VII, Riyâd 1419/1998, C.IV, s.2076; İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasen 'Alî b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö.630/1233), *'Usdu'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, nşr. 'Alî Muhammed Mu'avvîd, 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd, I-VIII, 1415/1994, C.IV, s.129; İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. 'Alî b. Muhammed b. Ahmed el-'Askalânî (ö. 852/1448), *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, nşr. 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd ve 'Alî Muhammed Mu'avvâd, I-VIII, Beyrût 1415/1994, C.IV, s.475;

İbn Sa‘d’ın “*sika, kalîlu’l-hadîs*”,⁵⁷ İclî’nin (ö. 261/875), “*Medîneli bir tâbîi ve sika*” dediği⁵⁸ ‘Umâre b. Hüzeyme’nin künyesinin Ebû Muhammed olduğu, babasından ve İbn Abbâs’tan rivâyette bulunduğu, kendisinden de Hişâm b. Urve, Zührî gibi âlimlerin hadis aldığı bilgisini veren İbn Hibbân (ö. 354/965), hicrî 105 yılında 75 yaşında vefat ettiğini söyleyip ona *es-Sikât*’ta yer verir⁵⁹. Ahmed b. Hanbel’e göre, meşhur olan râvinin⁶⁰ vefat tarihinin 105⁶¹ veya 75 olduğu söylenmiştir⁶². Şayet birinci görüş kabul edilirse Umâre hicrî 30 yılında dünyaya gelmiştir. Babası Hüzeyme, 37/657 tarihinde gerçekleşen Sıffin savaşında vefat ettiğine göre⁶³ babası vefat ettiğinde ‘Umâre yaklaşık 7 yaşında idi. İbn Sa‘d’ın verdiği tarih esas alındığında ise Velîd b. Abdilmelik hicrî 86 yılında halife olmuş ve 9 yıl 8 ay hilafet makamında kalmıştır⁶⁴. İbn Sa‘d’ın kullandığı “Velîd b. Abdilmelik’in halifelik yıllarının başında” ifadesi yaklaşık olarak hicrî 90 yılı olarak kabul edildiği takdirde ‘Umâre b. Hüzeyme’nin hicrî 15 yılında dünyaya geldiği, babası vefat ettiğinde ise 22 yaşında olduğu düşünülecektir. Ancak ricâl kitaplarında onun, babasından yapmış olduğu rivâyetlerle maruf olduğu görülür⁶⁵ ve bu rivâyetlerin ittisâli tartışma konusu olmamıştır. Dolayısıyla onun, babasının vefatı esnasında 7 yaşında olduğu varsayımından hareketle babasından yaptığı rivâyetlerin problem olma ihtimali hayli zayıftır⁶⁶. Bu rivâyette ise o, hakkında çok fazla bilgi bulunmayan amcasından nakilde bulunmaktadır.

‘Umâre hakkında olumsuz kanaatte bulunan tek âlim tespit edilebildiği kadarıyla İbn Hazm’dır. O, *el-Muhalla* isimli eserinde alışverişte şahit getirme meselesini ele alırken ‘Umâre’nin *mechûl* olduğunu, dolayısıyla rivâyetinin sahih olamayacağını belirtir⁶⁷. Ancak İbn Hazm, fazla araştırma yapmadan, elindeki eserlerde yer almayan râviler hakkında *mechûl* değerlendirmesinde bulunduğu gerekçesiyle âlimler tarafından eleştirilmiştir.

57) İbn Sa‘d, C.V, s.71.

58) el-‘İclî, *es-Sikât*, s. 353.

59) İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 240-241. Ayrıca bkz. İbn Hibbân, *Meşâhîru ‘Ulemâ’i’l-Emsâr*, s. 115; Cemâ-luddîn el-Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, C.XXI, s.242.

60) Ahmed b. Hanbel, *el-‘İlel ve Ma’rifetü’r-Ricâl*, C.III, s.112.

61) İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’l-Târîh*, C.IV, s.169; ez-Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, C.VII, s.13; ‘Alâuddîn Moğultây, *İkmâlu Tehzîbi’l-Kemâl*, C.X, s.14; Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Aybek b. ‘Abdillâh (ö. 764/1363), *el-Vâfi bi’l-Vefiyât*, nşr. Ahmed el-Arnâût ve Türkî Mustafâ, I-XXIX, Beyrut trz., C.XXII, s.251.

62) İbn Sa‘d, C.V, 71.

63) İbn Sa‘d, C.VI, 51.

64) Hayruddîn ez-Zirikli, C.VIII, s.121.

65) el-Buhârî, Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrâhîm (ö. 256/870), *et-Târîhu’l-Kebîr*, I-VIII, Haydarâbâd trz., C.VI, s.498.

66) Hadis kitaplarında verilen yaşla ilgili bu farklı bilgilerin değerlendirmesi hususunda bkz. Coşkun, Selçuk, “*Hadislerin Tarihe Arzı*”nın Uygulamadaki Bazı Problemleri (Hz. Âişe’nin Evlilik Yaşı Örneğinde Bir İnceleme), *EKEV Akademi Dergisi*, C.VIII, S. 20, 2004, s. 177-196.

67) İbn Hazm, *el-Muhallâ*, C.VII, s. 229.

Çünkü İbn Hazm Endülüs dışına ilmi seyahatte bulunmamış, doğu bölgesi ve oralarda yetişmiş âlimler hakkındaki bilgilerini, kendisine ulaşan kitaplardan ve şifahi rivâyetlerden elde etmiştir⁶⁸. Bu konuya dair iki makale yazan Başaran, İbn Hazm'ın tek başına *mechûl* dediği râvilerin zayıf kabul edilmemesi gerektiği sonucuna ulaşmıştır⁶⁹. 'Umâre b. Hüzeyme de bu türdeki râvilerdendir. Yukarıda görüldüğü gibi cerh ve ta'dîl âlimleri onu sika olarak kabul etmiştir. Dolayısıyla bu eleştirinin muteber kabul edilmesi mümkün değildir.

'Umâre'den hadisi aktaran iki râvinin ilki meşhur hadis âlimi İbn Şihâb ez-Zührî'dir. Hadis ilminin günümüze intikalinde çok büyük katkıları olan Zührî'nin güvenilirliği hususunda bir şüphe bulunmamaktadır. Yukarıda da kaydedildiği üzere, hocaları arasında 'Umâre de zikredilmektedir⁷⁰. Dolayısıyla rivâyetin bu aşamasında da bir problem görülmemektedir. Rivâyeti Zührî'den Ma'mer b. Râşid, Şu'ayb b. Ebî Hamza, Zebîdî, 'Ubeydullah eş-Şâmî olmak üzere dört râvi aktarmıştır. Zührî'den nakilde bulunan Şuayb b. Ebî Hamza Buhârî'nin de kendisinden rivâyette bulunduğu *sika* râvilerden biridir⁷¹. Zührî'nin resmi tedvin faaliyeti esnasında ona hadis *imla* ettirdiği kaydedilmektedir⁷². Yahya b. Maîn onun Zührî'den rivâyette bulunanların en güvenilirini olduğunu kaydetmektedir⁷³. Şuayb b. Ebî Hamza'dan nakilde bulunan râvi Ebu'l-Yemân (ö. 221/836) da *sika* râviler arasındadır⁷⁴. Hocaları arasında Şu'ayb b. Ebî Hamza yer almaktadır⁷⁵. Ancak Şu'ayb'dan aldığı hadisleri hangi *tahammül* ve *eda* usûlü ile aldığı konusunda ihtilaf vardır⁷⁶. Ahmed b. Hanbel, Ebu'l-Yemân'dan aldığı bu rivâyeti *tahrîc* etmiştir. Ebû Dâvûd ise Muhammed b. Yahyâ b. Fâris ez-Zührlî vasıtasıyla hadisi kitabına almıştır. *Kütüb-i Sitte* yazarlarının tümü⁷⁷ "Emîru'l-mü'minîn fi'l-hadîs" gibi en üst seviyesindeki lafızlarla ta'dîl edilmiş bir hadis âlimi olan Zührlî'den hadis almışlardır⁷⁸. Nihayetinde ilgili rivâyetin 'Umâre'nin amcası vasıtasıyla aktarıldığı rivâyetin isnâd itibarıyla sahih olduğu söylenebilir.

68) Başaran, Selman, "İbn Hazm'a Göre Hadis Rivâyetinde "Mechûl", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.II, S.2, 1987, s. 11-12.

69) Başaran, Selman, "Tirmizî ve İbn Mace'yi İbn Hazm'ın Mechul Olarak Vasıflandırması", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.II, S.2, 1987, s. 24.

70) İbn Hibbân, *es-Sikât*, C.V, s.240-241. Ayrıca bkz. İbn Hibbân, *Meşâhîru 'Ulemâi'l-Emsâr*, s. 115; Cemâluddîn el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, C.XXI, s.242.

71) el-İclî, *es-Sikât* s. 457.

72) Yahyâ b. Ma'în, Ebû Zekerriyyâ Yahyâ b. Ma'în b. 'Avn (ö. 233/848), *Târîhu İbn Ma'în - Rivâyetu'd-Dârimî*, nşr. Ahmed Muhammed Nûr Seyf, Dimeşk trz., s. 42.

73) İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, C.IV, s.344.

74) İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, C.III, s.129; İbn Hibbân, *es-Sikât*, C.VIII, s.194.

75) el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, C.II, s.344.

76) Bkz. Cemâluddîn el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, C.VII, s.146-155.

77) Sadece Müslim rivâyetlerini ondan doğrudan değil, Ebû İshâk vasıtasıyla almıştır.

78) ez-Zehbî, *Siyeru A'lâmî'n-Nubelâ'*, nşr. Şu'ayb el-Arnâvût Yönetiminde, I-XXV, 1405/1985, C.XII, s.273 vd.

2. Muhteva Tahlili

Rivâyetin Hz. Peygamber'in Hüzeyme'nin şahitliğini iki kişinin şahitliğine denk kabul ettiğine dair kısmı bu çalışmanın esasını teşkil etmektedir. Hz. Peygamber'in Hüzeyme'nin şahitliğini iki kişinin şahitliğine denk kabul ettiğine dair kısmı rivâyetin son cümlesidir ve kaynaklarda şu ifadelerle geçmektedir:

فجعل رسول الله شهادته شهادة رجلين

Sonuç cümlesi olan bu ifade Ebû Hanîfe, Abdurrezzâk b. Hemmâm ve İbn Sa'd'ın⁷⁹, Ahmed b. Hanbel, İbn Ebî Üsâme⁸⁰, Ebû Dâvûd, Nesâî, Hâkim en-Neysâburî ve Taberânî'de aynıdır⁸¹. Hatta bazı Şîi eserlerinde de rivâyet aynı şekilde geçmektedir⁸². Bazı muahhar kaynaklarda ف جعل ifadesi yerine فانفذ⁸³, veya اجاز⁸⁴ gibi müteradif kelimeler kullanılmaktadır. Görüldüğü gibi rivâyetin bu son cümlesi bir tür yorumdur. Cümlenin yapısından da anlaşılacağı gibi bu yorumu Hz. Peygamber yapmamıştır. Çünkü kendi kendinden Allah resulü diye bahsetmesi mümkün değildir. Bu durumda yorumun kime ait olduğu sorusu gündeme gelmektedir. Konuyla alakalı rivâyetlere bakıldığında Enes b. Mâlik'ten aktarılan bir bilgi, yapılan yorumun tarihini belirlemede önemli ipuçlarına sahiptir. İlgili rivâyete göre Evs ve Hazreç kabilesine mensup Müslümanlar birbirlerine karşı övünç vesilelerini sıralamaktadır. Evs kabilesinin ileri sürdüğü övünç kaynaklarından birisi de Hz. Peygamber'in şahitliğini iki kişinin şahitliğine denk kabul ettiği Hüzeyme b. Sâbit'in kendilerinden olmasıdır⁸⁵.

79) Bu eserlerde yer alan birden çok rivâyet vardır. Buradabın Cüreyc tarikiyleyer alan rivâyetten bahsedilmektedir. Bu rivâyetin sahih olmadığı daha önce ifade edilmiştir.

80) İbn Ebî Üsâme'de yorumun daha da ilerletildiği görülmektedir. Rivâyet şu şekildedir: فَجَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَهَادَتَهُ بِشَهَادَةِ رَجُلَيْنِ فَلَمْ يَكُنْ فِي الْإِسْلَامِ رَجُلٌ تَجُوزُ شَهَادَتُهُ بِشَهَادَةِ رَجُلَيْنِ غَيْرِ خَزِيمَةَ بْنِ ثَابِتٍ “Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s) onun şahitliğini iki kişinin şahitliğine denk kabul etti. İslam'da Hüzeyme b. Sâbit dışında şahitliği iki kişinin şahitliği yerine geçen başka kimse yoktur”.

81) el-Aclûnî bu hadisi Ahmed b. Hanbel'in ve Ebû Dâvûd'un Nu'mân b. Beşîr'den naklettiklerini kaydetmektedir (Aclûnî, İsmail b. Muhammed b. 'Abdu'l-Hâdî el-Cerâhî el-'Aclûnî ed-Dimeşkî Ebu'l-Fidâ' (ö.1162/1749), *Keşfu'l-Hafâ*, nşr. 'Abdu'l-Hamîd b. Ahmed b. Yûsuf b. Hendâvî, I-II, 1420/2000, C.II, s.14). Ancak bu iki kaynaktan da en-Nu'mân b. Beşîr'in rivâyetine rastlayamadık. Nu'mân b. Beşîr rivâyeti el-Hâris'in el-Müsned'inde yer almaktadır. Bu rivâyette de sonuç cümlesi diğer rivâyetlerle aynıdır (el-Heysemî, C. II, s.930).

82) el-Meclisî, Muhammed Bâkir el-Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, I-CX, Beyrût 1403/1983, C.XXII, s.141. Meclisî, Ca'fer b. Muhammed es-Sâdık'tan nakilde bulunmaktadır

83) Ebû Mansûr es-Se'âlibî, *Simâru'l-Kulûb*, s. 288.

84) ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmî'n-Nubelâ*, C.II, s.486; el-Bûsîrî, *İthâf*, C.VII, s.272 (senet yok).

85) Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, C.V, s. 329 (Eseri tahkik eden Hüseyin Selim Eser bu rivâyetin sahih olduğunu kaydetmiştir. Bkz. Dîpnot 2); et-Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdi el-Mısırî (ö. 321/933), *Şerhu Muşkilil-Âsâr*, nşr. Şu'ayb el-Arnâvût, I-XVI, 1415/1994, C.X, s.374; et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, C.IV, s. 10; el-Hâkim, *el-Müstedrek*, C.IV, s.90 (Zehabî de el-Hâkim'e katılmış ve rivâyetin şeyheynin şartlarına uygun olduğunu söylemiştir).

Bu bilgi, yapılan yorumun sahâbe dönemine dayandığını göstermektedir. Bununla birlikte yukardaki rivâyette Hz. Peygamber'in Hüzeyme'nin şahitliğini iki kişinin şahitliğine denk olarak kabul ettiğini gösteren bir ifade yer almamaktadır. Rivâyetin sonundaki hüküm cümlesinde, önce Hüzeyme'nin neden şahit olmadığı bir olayda şahitlik ettiğine dair Hz. Peygamber'in sorusuna cevabı vardır. Ancak bu cevaba Hz. Peygamber'in yorumu yer almamaktadır. Daha başka rivâyetlerde Hz. Peygamber'in bu açıklamaya yönelik bir değerlendirmesinin olup olmadığı sorusunun cevabını bulmak amacıyla kaynaklar tetkik edildiğinde bazı kaynaklarda bizzat Hüzeyme'nin ağızından olayın aktarıldığı bir rivâyetin varlığı dikkat çekmektedir.

B. Hüzeyme Rivâyeti

Rivâyetin yukardaki anlatımı 'Umâre'nin amcasından aktardığı formdur. Kaynaklarda 'Umâre'nin bizzat babasından yaptığı aktarım ise şöyledir:

Hz. Peygamber Sevâ' b. el-Hâris'ten bir at aldı. O bunu inkâr etti. Hüzeyme b. Sâbit Hz. Peygamber'in lehine şahitlikte bulundu. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Bizimle birlikte orada hazır bulunmadığın halde, bu konuda seni şahitlik etmeye sevk eden şey nedir?" diye soru yöneltince, O şu karşılığı verdi "Senin getirdiğin şeylerin doğruluğu (beni bu şekilde davranmaya sevk etti). Biliyorum ki sen sadece hakkı söylersin". Hz. Peygamber ona şöyle mukabelede bulundu "Hüzeyme kimin lehine veya aleyhine şahitlik ederse bu ona yeter!"

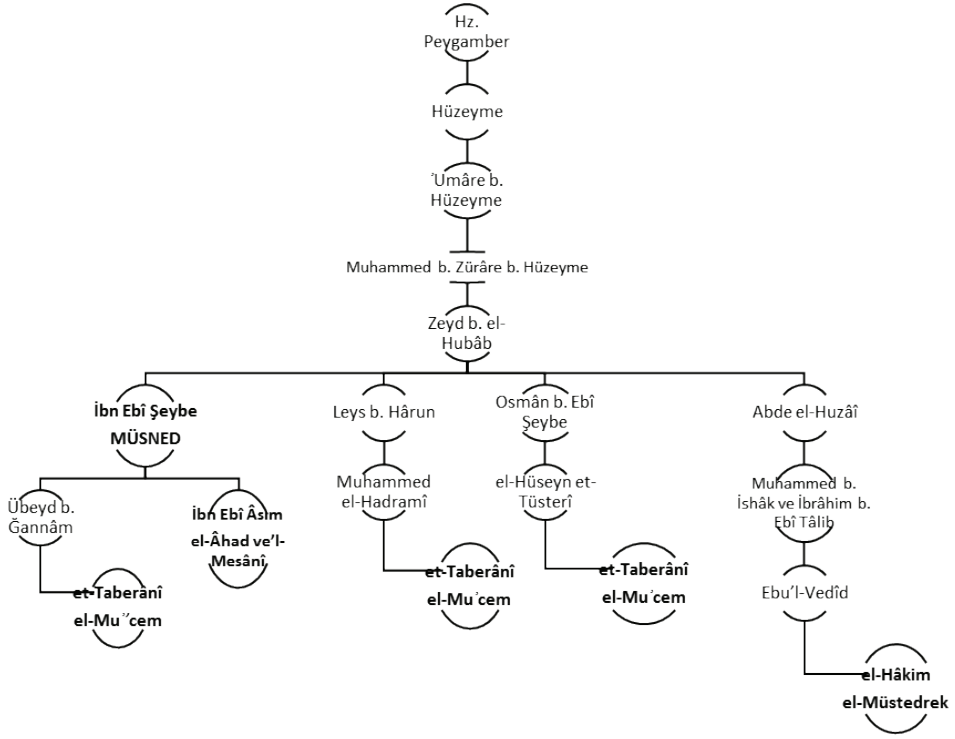
Bu rivâyet İbn Ebî Şeybe⁸⁶, İbn Ebî Âsım⁸⁷ (ö. 287/900), Taberânî⁸⁸, Hâkim en-Ney-sâburî⁸⁹ tarafından aktarılmıştır. Rivâyetin isnâd ağı şu şekilde gösterilebilir:

86) İbn Ebî Şeybe, *el-Müsned*, C.I, s.37.

87) İbn Ebî 'Âsım, *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, C.IV, s.115.

88) et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, C. IV, s.87.

89) el-Hâkim, *el-Müstedrek*, C.II, s.22.

Şekil 2. Hüzeyme Rivâyetinin İsnad Şeması

İbn Ebî Şeybe rivâyetinde atı satan bedevînin ismi Sevvâd b. Kays el-Muhâribî, İbn Ebî Âsım'da Sevâ' b. Kays el-Muhâribî, Tâberânî'de Sevâ' b. el-Hâris, Hâkim'de Sevâ' b. el-Hâris el-Muhâribî olarak kaydedilmiştir. İlk cümlede yer alan “satın aldı” fiili el-Hâkim'de ابتاع; diğer eserlerde اشترى şeklinde yer almaktadır. Dördüncü cümlede “Bizimle birlikte orada hazır bulunmadığın halde, bu konuda seni şahitlik etmeye sevk eden şey nedir?”⁹⁰ şeklindeki cümle Hâkim tarafından “ما حملك على الشهادة ولم تكن معنا” şeklinde “hâzırân” kelimesi olmaksızın rivâyet edilir. Ayrıca yukarıda “Senin getirdiğin şeylerin doğruluğu (beni bu şekilde davranmaya sevk etti). Biliyorum ki sen sadece hakkı söylersin.”⁹¹ şeklinde tercüme edilen ifadeler صدقت يا رسول الله ولكن yine Hâkim'de صدقتك بما قلت وعرفت أنك لا تقول إلا حقا şeklinde aktarılır. Görüldüğü gibi rivâyetlerin metinlerinde ana çatıyı bozacak farklılıklar yoktur. En büyük ihtilaf, metnin

90) ما حملك على الشهادة ولم تكن معنا حضرا

91) صدقتك لما جئت به وعلمت أنك لا تقول إلا حقا

muhtevasını etkileyecek öneme sahip olmayan bedevînin ismi konusundadır.⁹² Bunun dışındaki farklılıklar Hâkim kaynaklıdır. Bu farklılıklar kuvvetle muhtemel Hâkim tarafından aktarılan senedde Zeyd b. el-Hubâb'tan sonraki üç/dört⁹³ râviden kaynaklanmıştır. Nihayetinde özellikle bu çalışma açısından önemli olan Hz. Peygamber'in Hüzeyme b. Sâbit'in yaptığı şahitliğe yönelik olarak "Hüzeyme kimin lehine veya aleyhine şahitlik ederse bu ona yeter!" buyurmasıdır.

İsnâd ağında da görüldüğü gibi rivâyetin en eski yazılı kaynağı İbn Ebî Şeybe'nin *el-Müsned*'idir⁹⁴. Diğer rivâyetlerin de metin itibariyle hemen hemen aynıdır.

Bu çerçevede merfû mahiyetteki bu rivâyeti, bizzat olaya şahit olan kişi yani Hüzeyme aktarmaktadır⁹⁵.

Hüzeyme'den rivâyeti aktaran oğlu 'Umâre b. Hüzeyme'nin durumu bir önceki rivâyette ele alınmış ve güvenilir olduğu belirtilmişti. Rivâyeti 'Umâre'den aktaran râvi Muhammed b. Zürâre b. Abdillâh b. Hüzeyme b. Sâbit el-Ensârî el-Hudmî el-Evsî el-Medînî'dir.⁹⁶ Tespit edilebildiği kadarıyla ondan ilk bahseden ricâl âlimi olan Buhârî râvinin nesebi ile ilgili olarak yukarıdaki bilgileri kaydeder ve Zeyd b. Hubâb'ın Muhammed'den hadis dinlediğini Ali b. el-Medînî'den aktarır. Daha sonra İbn Ebî Hâtim aynı bilgileri kaydedip Muhammed b. Zürâre'nin 'Umâre b. Hüzeyme'den hadis rivâyet ettiğini; kendisinden de Zeyd b. Hubâb'ın hadis aldığını belirtip bu bilgileri de babasına nispet eder⁹⁷. İbn Hibbân, *es-Sikât* isimli eserinde aynı bilgileri tekrarlar⁹⁸. Sehâvî ise ilk önce ondan bahseden âlimin Buhârî olduğunu, İbn Hibbân'ın da onu eserinde zikrettiğini belirtir⁹⁹. Dolayısıyla hakkında bazı bilgiler verilen 'Umâre'nin güvenilirliği netleştirilememektedir.

Hadis kaynakları tarandığı zaman Muhammed b. Zürâre'nin burada kaydedilenin dışında herhangi bir rivâyetine de rastlanmaz. Bu durum, her ne kadar İbn Hibbân onu

92) Zaten büyük hadis âlimleri bile isimler konusunda hataya düşmekten kendilerini koruyamamıştır. Örneğin emiru'l-mü'minîn fi'l-hadis ifadeleri ile ta'dil edilen Şu'be b. el-Haccâc bile isimlerde hata yapmakla eleştirilmektedir (Bkz. Özsoy, *Şu'be İbnu'l-Haccâc ve Hadisçiliği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), AÜSBE, Erzurum 2004, s. 125 vd.).

93) Zira Zeyd b. el-Hubâb'dan rivâyette bulunan Abde'den aktarımda bulunan râviler iki kişidir: Muhammed b. İshâk ve İbrâhim b. Ebî Tâlib.

94) İbn Ebî Şeybe, *el-Müsned*, C.I, s.37.

95) Sahâbenin tümünün âdil olduğu bilinmektedir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Bakan, Tevhit, *Ashabın Adaleti*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, AÜSBE, Erzurum 1993. Sahâbenin tümü âdil kabul edilse de onların zabt itibariyle tetkik edilmesi mümkündür (Ayrıntılı bilgi için bkz. Bağcı, Musa, *Hadis Rivâyetinde Sahâbenin Kavrama ve Nakletme Sorunu -Hadis Metodolojisinde Sahâbenin Zabtu-*, İlahiyât Yayınları, Ankara, 2004).

96) el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, C.I, s.86.

97) İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve'l-Ta'dil*, C.VIII, s.260.

98) İbn Hibbân, *es-Sikât*, C.VII, s.414.

99) Şemsuddîn es-Sehâvî, *et-Tuhfetu'l-Latîfe*, C.II, s.476.

sikâ râviler arasında saymış olsa da, Muhammed'in *mechûlu'l-hâl/mestûr* bir râvi olduğunu gösterir. İbn Hibbân'ın mestur râvileri ta'dîl ettiği gerekçesiyle eleştirilmesi, Muhammed'in *es-Sikât*'ta yer almasının ta'dîl anlamına gelmeyeceği anlamına gelmektedir. Ayrıca Muhammed'in Hüzeyme b. Sâbit'in torunu olması ve dedesiyle ilgili bu anekdot dışında bir rivâyetinin olmaması da dikkat çekicidir¹⁰⁰.

Rivâyeti Muhammed b. Zürâre'den aktaran râvi Zeyd b. el-Hubâb b. er-Reyyân/Rûmân et-Teymî Ebu'l-Hüseyin el-'Uklî el-Küfî'dir. Aslen Horasanlı¹⁰¹ olup ilim amacıyla rihlerde bulunmuş, bu yüzden Kûfe'ye yerleşmiştir. Onun hakkında Yahyâ b. Maîn, "*leyse bihi be's*" değerlendirmesinde bulunmaktadır¹⁰². Yahyâ b. Maîn'in bir diğer değerlendirmesi ise Sevrî'den yaptığı rivâyetlerinin *maklûb* olduğu şeklindedir. Bu değerlendirmeyi ele alan Ahmed b. Hanbel (ö. 241/856), bazı rivâyetleri diğer râviler *ref'* etmezken, onun *merfû* olarak rivâyet ettiğini söylemektedir. Ancak Sevrî dışındaki râvilerden yaptığı rivâyetlerde müstakîm olduğunu kaydetmektedir¹⁰³. Ayrıca Zeyd b. el-Hubâb hakkında "*sadûk*" hükmünü vermiştir. Muâviye b. Sâlih'ten lafızları zabt ettiğini ancak çok hatasının olduğunu da eklemiştir¹⁰⁴. Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, Ali b. el-Medîni'nin "*sika*" olduğunu belirttiği Zeyd'den rivâyette bulunmuştur. Ebû Hâtim râviyi "*Sâlihu'l-Hadîs*" ve "*sadûk*" ifadeleriyle değerlendirmiştir¹⁰⁵. Ebû Zür'a er-Râzî (ö. 264/878) de onun "*sadûk*" olduğunu ancak Sevrî'den aktardığı rivâyetlerde hata ettiğini söylemektedir¹⁰⁶. İbn Hibbân, meşhur râvilerden rivâyetlerine itibâr edileceğini, ancak meçhul râvilerden münker nakiller yaptığı kaydetmektedir¹⁰⁷.

100) Ancak aile isnadlarıyla ilgili yapılan doktora tezinde bu aileden bahsedilmemektedir. Dolayısıyla bu isnadın meşhur aile isnadlarından kabul edilmesi zor görünmektedir. Bkz. Bekir Kuzudişli, *Hadîs Rivâyetinde Aile İsnadları*, İşaret Yayınları, İstanbul 2007.

101) Aslen Mevsîl'i olduğu da söylenmektedir. Bkz. 'Alâuddîn Moğultây, *İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl*, C.V, s.144.

102) Yahyâ b. Ma'în, *Suâlât*, s. 472. Bu ifade müteahhirun hadisçileri nezdinde râviyle ilgili olumsuz bir anlama işaret etmektedir. Ancak Yahyâ b. Maîn gibi mütekaddimun ulema bu ifadeyi bir râvinin sika olduğunu belirtmek için kullanmışlardır (bkz. İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, s.124; Ahatlı, Erdiç, "*Yahyâ b. Maîn'in Eserleri ve Kullandığı İhtilaftı ve Garib Lafızlar*", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1,1996, s. 225-226).

103) İbn 'Adiyy, *el-Kâmil*, IV, 166; 'Alâuddîn Moğultây, *İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl*, V, 146.

104) Ahmed b. Hanbel, *Suâlâtü Ebî Dâvûd*, s. 319; a.mlf., *el-'İtel ve Ma'rifetü'r-Ricâl*, C.II, s.96.

105) İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, C.III, s.561.

106) Ebû Zür'a er-Râzî, *Ebû Zür'a er-Râzî ve Cuhûdehü fi's-Sunneti'n-Nebeviyye*, II, 384; İbn Hibbân, *es-Sikât*, C.VIII, s.250; İbn 'Adiyy, *el-Kâmil*, IV, 165; ed-Dârekutnî, *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif*, C.I, s.480; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, C.VIII, s.443; Cemâluddîn el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, C.X, s.40; ez-Zehebi, *el-Kâşif*, C.I, s.415.

107) İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 250. Ayrıca Ebû Saîd el-Eşec'in (ö. 257/867) onun hakkında "Ne güzel bir adam, Vallahi güzel ahlaklı biridir" dediği aktarılmaktadır (İbn 'Adiyy, *el-Kâmil*, IV, 165. Benzer manada ifadeler el-Vekî' b. el-Cerrâh'tan da aktarılmıştır (Bkz. 'Alâuddîn Moğultây, *İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl*, C.V, s.145.) 'Osmân b. Ebî Şeybe de onu tevsik etmiştir (İbn Şâhîn, *Târîhu Esmâi's-Sikât*, s. 91.). Dârekutnî "Benü Ebî Şeybe (Benü Ebî Şeybe ile Ebû Bekr, Osman ve el-

Zehebî doğumunun 130 civarında olduğunu kaydetmektedir¹⁰⁸. Ayrıca sika olduğu kaydetmekle birlikte “Ondan daha güvenilir olanlar vardır /غيره اقوى منه” demektedir¹⁰⁹. Hadis rivâyet ederken kitabını çıkartmadığı, hafızasından imlâ ettirdiği bu sebeple de bazı rivâyetlerinde hata ettiği söylenmektedir¹¹⁰ Zilhicce ayında Me'mûn'un halifelik zamanında 203 yılında Kûfe'de vefat etmiştir¹¹¹.

Zeyd b. el-Hubâb hakkındaki değerlendirmeleri şöyle özetleyebiliriz:

a- Olumlu değerlendirmeler: Yahyâ b. Maîn, Ali b. el-Medîni, İbn Ebî Şeybe kardeşler tevsik etmişlerdir. Ahmed b. Hanbel, Ebû Zür'a er-Râzi, Ebû Hâtim er-Râzi “*sadûk*” olduğunu söylemişlerdir.

b- Olumsuz değerlendirmeler: Yahyâ b. Maîn es-Sevrî'den rivâyetlerinin *maklûb* olduğunu ifade etmiş; Ahmed b. Hanbel de buradaki *kalb* faaliyetini izah ederek, *merfu* olmayan rivâyetleri *merfu* olarak aktardığını söylemiştir. Ayrıca hatasının çok olduğunu eklemiştir. Meşhur râvilerden yapmış olduğu rivâyetlerinin *itibar*¹¹² için alınabileceğini, ancak meçhul râvilerden yaptığı rivâyetlerde *münker* nakillerin yer aldığını kaydetmektedir.

Zeyd b. el-Hubâb hakkındaki eleştirilerin onun zabt sıfatına yönelik olduğu anlaşıl-maktadır. Özellikle İbn Hibbân'ın *meçhûl* râvilerden yaptığı rivâyetler içinde *münker* olanlarının yer aldığı şeklindeki değerlendirmesi, incelenen senet açısından önemlidir. Zira incelenen senette Zeyd b. el-Hubâb, yukarıda ortaya konulduğu üzere, *meçhûlu'l-hâll mestûr* bir râvi olan Muhammed b. Zürâre'den nakilde bulunmaktadır.

Buraya kadar verilen bilgiler çerçevesinde isnâdda yer alan Muhammed b. ez-Zürâre'nin *mestûr* bir râvi olması hasebiyle rivâyetin sıhhat şartını kaybettiği söylenebilir.

Muhammed b. ez-Zürâre'den rivâyeti aktaran Zeyd b. el-Hubâb da *muhtelefun fih* bir râvidir. Hakkında yapılan tenkitlerin *müfesser* olması, bunların esas alınmasını gerektirmektedir. Yapılan tenkitlerin özellikle *merfû*' olmayan rivâyetleri *merfû*' olarak aktarması şeklinde olması da *calib-i dikkattir*. Zira bu rivâyette yer alan “Hüzeyme kimin lehine

Kâsım kardeşler kastedilmektedir. Bunlardan ilk ikisi hadis hafızıdır. Ebû Şeybe ise dedelerinin ismidir. Babalarının ismi Muhammed olarak verilmektedir (bkz. İbnü's-Salâh, Ebû 'Amr 'Osmân b. 'Abdirrahmân Takıyuddîn İbni's-Salâh (ö. 643/1246), *Ma'rifetu Envâ'i 'Ulûmi'l-Hadis* (nşr. Nüreddîn 'Itr), I, Sûriye, Beyrût 1406/1986, s. 372.) onu tevsik etmiştir” demek suretiyle Ebû Bekr ve Osman'ın dışında el-Kâsım'ın da Zeyd'i ta'dil ettiğini bildirmektedir (ed-Dârekutnî, *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif*, C.I, s.480).

108) ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, C.IX, s.393.

109) ez-Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, C.I, s.256.

110) 'Alâuddîn Moğultây, *İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl*, C.V, s.146.

111) İbn Sa'd, *et-Tabakât*, C.VIII, s.526; Halîfe b. Hayyât, *et-Tabakât*, s. 294; el-Buhârî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrâhîm (ö. 256/870), *et-Târihu'l-Kebîr*, I-VIII, Haydarâbâd trz., C.III, s.391.

112) Bkz. Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 158.

veya aleyhine şahitlik ederse bu ona yeter” şeklindeki ifadeler olayın aktarıldığı diğer rivâyetlerde yer almadığı halde, bu rivâyette Hz. Peygamber’e nispet edilmektedir. Bu durum da rivâyetin bu bölümünün aslında daha aşağıdaki bir râvinin değerlendirmesi olabileceğini düşündürmektedir. Bu ihtimali güçlendiren bir başka husus ise, bir önceki rivâyet ile bu rivâyetin sahâbî râvileri dışındaki tüm râvilerinin aynı olmasıdır. Buna göre aynı olayın aktarıldığı iki rivâyet söz konusudur. Bunlardan birincisinde olay Hüzeyme’nin kardeşinden; ikincisinde ise bizzat Hüzeyme’den nakledilir. İki rivâyeti de Hüzeyme’nin oğlu ‘Umâre ondan Muhammed b. Zürâre, ondan da Zeyd b. el-Hubâb aktarmıştır. Yine iki rivâyet de İbn Ebi Şeybe’nin iki farklı eserinde yer almaktadır. Ancak birinci rivâyet başka târiklerle de desteklenmekte iken, Hz. Peygamber’in “Hüzeyme kimin lehine veya aleyhine şahitlik ederse bu ona yeter” ifadesinin yer aldığı ikinci rivâyet hem aynı râvilerin hem de başka râvilerin rivâyetlerine gerek isnâd, gerekse metin itibarıyla muhalefet etmektedir. Bu durum Hz. Peygamber’in, “Hüzeyme kimin lehine veya aleyhine şahitlik ederse bu ona yeter” ifadelerinin aktarıldığı rivâyetin bir râvi hatası olduğu ihtimalini güçlendirmektedir. Bu ihtimali güçlendiren bir diğer husus ise Ebû Hanîfe’ye nisbet edilen *Müsned*’de¹¹³ “Hammâd → İbrahim en-Nehâî → Ebû Abdillâh → Hüzeyme” isnâdıyla yer alan bir başka rivâyettir. Şuayb el-Arnâvût’un isnâdının sahih olduğunu belirttiği haber şöyledir¹¹⁴:

Hüzeyme birgün Hz. Peygamber’in yanına varmıştı. Resûlullah’ın yanında ona (atın) satışını inkâr eden bir bedevî vardı. Bunun üzerine Hüzeyme “Senin onu sattığına ben şahitlik ediyorum” demiş, Hz. Peygamber ona “Nerden biliyorsun?” diye sorunca, şu cevap vermişti: “Sen bize semadan vahiy getiriyorsun ve biz seni tasdik ediyoruz (buradaki sözünü mü tasdik etmeyeceğim!)” Râvi “Bunun üzerine Resûlullah onun şahitliğini iki kişinin şahitliğine denk kabul etti/ *فجعل رسول الله شهادته شهادة رجلين*” dedi”.

Görüldüğü gibi bu rivâyette de Hz. Peygamber’in Hüzeyme ile ilgili sözü yer almaz. Rivâyet ise ‘Umâre b. Hüzeyme’nin amcasından aktardığı rivâyetle aynıdır. Dolayısıyla bu durumda zamîf bir rivâyetin kendinden daha kuvvetli diğer rivâyetlere muhalefeti de gündeme gelmektedir. Özetle ifade edilecek olursa Hz. Peygamber’e nisbet edilen “Hüzeyme kimin lehine veya aleyhine şahitlik ederse bu ona yeter” ziyadesinin yer aldığı rivâyetin makbul değildir. Bununla birlikte şayet bu rivâyetler makbul olarak kabul edilse bile Hz. Peygamber’in “Hüzeyme kimin lehine veya aleyhine şahitlik ederse bu ona yeter” şeklinde bir ifade kullanmış olması da mutlak surette Hüzeyme’nin şahitliğinin iki kişinin şahitliğine denk olduğu anlamına gelmez. Rivâyetin sıyakı göz önünde bulundurulduğunda Hüzeyme b. Sâbit’in kıvrak zekâsı ve Hz. Peygamber’e olan sarsılmaz

113) Ebû Hanîfe, *Müsnedu Ebî Hanîfe ma’a Şerhihi li’l-İmâmi Aliyyi’l-Kârî el-Hanefî*, thk. Halîl Muh-yiddîn, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrût, tsz, s. 67; Ebû Hanîfe, *Müsnedu Ebî Hanîfe-Rivâyetu’l-Hârisî*, s. 158. Aliyyu’l-Kârî şerhi ile birlikte yayımlanan baskıda Hüzeyme isminden önceki an harfi cerri ve Hüzeyme’den rivâyeti aktaran Râvi olan Ebû Abdillâh el-Cedelî’nin “el-Cedelî” nisbesi düşmüştür. Bu sebeple diğer baskıya da burada işaret edilmiştir.

114) Ahmed b. Hanbel, C.XXXVI, s.195 (dipnot 2), 370 (dipnot 1).

güveni dikkat çeker. Bu durum ise Hz. Peygamber'in hoşuna gitmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber, şayet bu ifadeleri kullanmış ise bile, bu onun bu sarsılmaz imanına yönelik bir övgüdür. Hz. Peygamber'in söylediğinin iddia edildiği "Hüzeyme kimin lehine veya aleyhine şahitlik ederse bu ona yeter" şeklindeki ifade bu durumun şahide ihtiyaç duyan kişi için yeterli olduğu ifade edilmektedir. Yani bu kişinin kendine olan güvenini temin etmektedir. Ancak üçüncü şahıslar için bu şahitliğini iki kişiyi şahitliğine denk olduğuna dair bir hüküm olarak yorumlanması makul görünmemektedir.

Abdurrezzâk'ın¹¹⁵ "İbn Cüreyc → Muhammed b. 'Umâre" isnâdıyla Hüzeyme'den aktardığı rivâyetin son cümlesi diğer rivâyetlerden farklıdır:

... (Hz. Peygamber) dedi ki, o halde senin şahitliğin iki kişinin şahitliğine denktir/

قال فشهادتك شهادة رجلين

Bu sened birçok açıdan problemlidir. Öncelikle hakkında ayrıntılı bilgi bulunamayan ve dolayısıyla mestûr bir râvi olan Muhammed b. 'Umâre, Hüzeyme b. Sâbit'le görüşmemiştir¹¹⁶. Ayrıca İbn Sa'd'da yer alan bir rivâyette de hadisin ilk râvisi Muhammed b. 'Umâre'dir. Ancak Muhammed'den rivâyeti alan İbn Cüreyc değil Âsım b. Süveyd, ondan aktarımda bulunan ise Vâkîf'dir¹¹⁷. Ancak bu rivâyet meşhur ve makbul rivâyetlerde olduğu gibi "فَجَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَهَادَتَهُ شَهَادَةَ رَجُلَيْنِ" cümlesiyle bitmektedir. Dolayısıyla bu rivâyet sened ve metin açısından muteber kabul edilebilecek nitelikte değildir.

IV. Hz. Peygamber'in Bu Şahitlik Karşısındaki Tutumu

Bu noktada Hz. Peygamber'in takındığı tutum ve mesele hakkında nasıl bir hüküm verdiği konusu oldukça önemlidir. Çünkü şayet Hz. Peygamber şahitliği geçerli sayıp atı aldı ise bu durumda yapılan yorum, yani Hz. Peygamber'in Hüzeyme'nin şahitliğini iki kişinin şahitliğine denk kabul ettiği yorumu doğru kabul edilebilir. Ancak hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'in bu şahitlik neticesindeki tavrından bahseden bir tek rivâyet görülmektedir.

İbn Beşkuvâl'in (ö. 578/1182) hadislerde geçen mübhem isimlere dair kaleme aldığı eserinde "İbn Ebî Üsâme → Hammâd b. Seleme → Ebû Hafs → 'Umâre → Hz. Peygamber" isnâdıyla rivâyet ettiğine göre Hz. Peygamber atı iade etmiş ve "Allah'ım, şayet yalan söylüyorsa atının bereketini ona gösterme" şeklinde beddua etmiş; sabahleyin

115) 'Abdurrezzâk, C.VIII, s.366.

116) el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr* I, 186. Değerlendirme için bkz. İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. 'Alî b. Muhammed b. Ahmed el-'Askalânî (ö. 852/1448), *Ta'cîlu'l-Menfa'a*, C.II, s.200.

117) Bu isnad şeması "Hüzeyme'nin Kardeşinin Rivâyeti" başlığı altında verilmiştir.

atın öldüğü görülmüştür¹¹⁸. ‘Umâre Hz. Peygamber dönemine yetişmediği için¹¹⁹ rivâyet mürseldir. Rivâyeti ele alan Şu‘ayb el-Arnâvût senette yer alan Ebû Hafs isimli râvinin, zann-ı galibine göre Ebû Ca‘fer olması gerektiğini ifade etse de, bu zannın dayandığı bir kaynağa işaret etmez. Gereğesi ise Ebû Ca‘fer Umeyr b. Yezîd el-Hutamî’nin ‘Umâre’den rivâyetle meşhur olması; Hammâd b. Seleme’nin de Ebû Ca‘fer’den rivâyetinin bulunmasıdır¹²⁰. Arnvaût’un bu zann-ı gâlibini destekleyen rivâyet İbn Hazm’ın *el-Muhallâ*’sında yer alır. *el-Muhallâ*’da aynı rivâyeti aktaran râvi Ebû Ca‘fer olarak verilmektedir¹²¹. İsnâdda yer alan İbn Ebî Üsâme’nin (ö. 282/895) eseri günümüze ulaşmasa da, Heysemî’nin Hâris b. Ebî Üsâme’nin *el-Müsned* isimli eserinin *Kütüb-i Sitte*’ye olan zevâidine dair *Buğyetü’l-Bâhis ‘an Zevâidi Müsnedi’l-Hâris* isimli kitabı mevcuttur¹²². Ancak şahitlik olayından bahseden önceki bölümlerde değerlendirdiğimiz rivâyet eserde yer alsa da,¹²³ bu rivâyet *Zevâid*’de bulunmamaktadır. Heysemî’nin *Buğye*’yi eksik bir nüshadan hareketle kaleme alması¹²⁴ İbn Ebî Üsâme rivâyetinin yer almamasının sebebi olabilir. Bu rivâyetmürsel olmakla birlikte, konuya dair yegâne kaynak olması ve yapmış olduğumuz yorumu desteklemesi açısından oldukça önemlidir. Şayet bu bilgi sahih ise Hz. Peygamber’in Hüzeyme’nin şahitliğini esas alıp bir hüküm verdiği söylenemez.

V. Hüzeyme b. Sâbit’e “Zü’ş-şehâdeteyn” Lakabını Kim Vermiştir?

Bu bilginin isnadsız olarak aktarıldığı fıkıh¹²⁵, tarih¹²⁶ gibi hemen hemen bütün kaynaklarda ve ulaşabildiğimiz Şii kaynakların çoğunda Hüzeyme b. Sâbit’e bu ismi verenin

- 118) İbn Beşk’uvâl, Ebu’l-Kâsım Halef b. ‘Abdumelik b. Mes’ûd b. Beşkuvâl el-Endelusî (ö.578/1182), *Ğavâmidü’l-Esmâi’l-Mübheme*, nşr. İzzeddîn Alî es-Seyyid, Muhammed Kemâluddîn İzzuddîn, I-II, Beyrût 1407/1986, C.I, s.360.
- 119) Önceki rivâyetler geçtiği için bilgiler tekrar edilmemiştir.
- 120) Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C.XXXVI, s.207.
- 121) İbn Hazm, *el-Muhallâ*, C.VII, s.229.
- 122) Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullah Karahan, *Hadis Edebiyatında Zevâid Kitapları*, Sır Yayınları, Bursa, 2005, s.75-77.
- 123) Nûruddîn el-Heysemî, *Buğyetü’l-Bâhis ‘an Zevâidi Müsnedi’l-Hâris*, nşr. Hüseyin Ahmed Sâlih el-Bâkirî, I-II, Medîne 1413/1992, C.II, s.930; Karahan, *Hadis Edebiyatında Zevâid*, s. 76.
- 124) el-Hâris b. Ebî Usâme, *Buğyetü’l-Bâhis*, C.I, s.145-146.
- 125) Örnek olarak bkz. İbn Rüşd el-Cid, *el-Mukaddimâtu’l-Mumehhedât*, C.II, s.277; el-‘İmrânî, *el-Beyân*, C.XIII, s.272; el-Karâfî, *el-Furûk*, IV, 46; en-Nevevî, *el-Mecmu’*, C.XX, s. 223.
- 126) Örnek olarak bkz. el-Belâzurî, *Ensâbu’l-Eşraf*, C.I, s. 509; el-Harkûşî, Ebû Sa’d ‘Abdumelik b. Muhammed b. İbrâhîm en-Nisâbü’rî (ö. 407/1017), *Şerefu’l-Mustafâ*, I-VI, Mekke 1424H, C.III, s. 294; el-Hüzefî, Yûsuf b. ‘Alî b. Cibâre b. Muhammed el-Yeşkurî (ö.465/1073), *el-Kâmil fi’l-Kirâ’ati’l-‘Asr ve’l-Erbe’ine’z-Zâideti ‘aleyhâ*, nşr. Cemâl b. es-Seyyid b. Rifâ’î eş-Şâyib, I, 1428/2007, s. 309; Muhibbuddîn et-Taberî, *Hulâsatu’s-Siyer*, s. 167; İbnu’t-Tallâ’, Ebû ‘Abdül-lâh Muhammed b. el-Ferec el-Kurtubî el-Mâlikî, İbnu’t-Tallâ’ (ö. 497/1104), *Akdîyetü Resûlillah*, I, Beyrût 1426, s. 92; Halebî, Ebû’l-Ferec ‘Alî b. İbrâhîm b. Ahmed Nûreddîn b. Burhâneddîn (ö.1044/1634), *İnsânu’l-‘Uyûn fi Şireti’l-Emîni’l-Me’mûn*, I-III, Beyrût 1427H, C.III, s.463; Asri Çubukcu, “Hüzeyme b. Sâbit”, *DİA*, C.XVIII, İstanbul 1998, s. 436; Ziya Şen, *Şia’nın Kiraatlere ve Kur’an Tarihine Bakışı*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 198 (2. dipnot).

Hız. Peygamber olduğu ifade edilir. Şiî kaynaklarda Hüzeyme b. Sâbit'in "Zü'ş-şehâdeteyn" olarak kabul görmesinde onun Sıffin savaşında Hız. Ali'nin saflarında savaşırken ölmesinin etkili olduğu söylenebilir. Ancak rivâyetlerin bazılarında anlatı Sünnî hadis kitaplarındakine benzer iken¹²⁷ bazılarında oldukça farklı ilaveler yer alır. Bunlar içinde Hüzeyme'ye "Zü'ş-şehâdeyn" isminin Hız. Peygamber tarafından verildiğinin ifade edilmesi ortak hususlardan biri olarak sayılabilir. Küleynî'deki rivâyette atı satın almaya kalkanlar münafık olarak nitelendirilmektedir. Bedeviye bu atı Hız. Peygamber'e kaçta sattığının sorulduğu, alınan cevap üzerine bu atın daha çok para edeceği söylenmiştir. Bu sebeple bedevî de atı Hız. Peygamber'e sattığını inkâr etmiştir. İnsanlar etrafta toplanınca Hüzeyme topluluğu yarararak gelmiş ve "Ey Allah'ın Resûlü, ben şahitlik ediyorum. Sen onu ondan aldın" şeklinde şehadette bulunmuştur. Bunun üzerine bedevî "Bizimle birlikte olmadığın halde şahitlik mi ediyorsun?" diye itiraz etmiş; Hız. Peygamber de "Bize şahit oldun mu?" diye sorunca şu karşılığı vermiştir: "Hayır Allah'ın Resûlü, ancak ben senin onu satın aldığını biliyor ve senin Allah katından getirdiklerini tasdik ediyorum. Senin mukabilinde bu pis bedevîyi tasdik etmiyorum" karşılığını vermiştir. Bunun üzerine Hız. Peygamber şaşırmış ve "Ey Hüzeyme senin şahitliği iki kişiyi şahitliğine denktir." demiştir¹²⁸.

Bu rivâyet Muâviye b. Vehb'den aktarılmaktadır. Muâviye'nin kim olduğuna dair ricâl kitaplarında bilgi yoktur. Sadece Ebû Hâtim er-Râzî, Seleme b. Muâviye'nin değerlendirilmesi esnasında babası Muâviye'nin Selmân'ın ashâbından olduğu bilgisini vermektedir¹²⁹.

Mu'tezilî-Şiî müellif İbn Ebi'l-Hadîd (ö. 656/1258) de isnâd vermeksizin ve meşhur olduğunu söyleyerek naklettiği rivâyetin sonuç cümlesi şöyledir: "Hız. Peygamber 'Senin şahitliğini kabul ettim ve iki kişinin şahitliğinde denk saydım' dedi ve onu Zü'ş-şehâdeteyn diye isimlendirdi"¹³⁰.

Hadis kaynakları arasında Hüzeyme'ye "Zü'ş-şehâdeteyn" ismini Hız. Peygamber'in verdiğine dair ifade sadece bir kaynakta geçmektedir. Ancak Abdurrezzâk'ın *el-Musannef* inde yer alan bu rivâyet makbul değildir. Nihayetinde bu rivâyete dayanarak, Hüzeyme b. Sâbit'e bu lakabın Hız. Peygamber tarafından verildiğini söyleme imkânı zor görülmektedir. Bununla birlikte sahâbe döneminden itibaren Hüzeyme'nin bu lakapla anıldığı Enes b. Mâlik'ten aktarılan rivâyet¹³¹ sebebiyle ifade edilebilir. Daha sonra Hü-

127) el-Meclisî, *Bihâr*, XXII, 141. Meclisî, Ca'fer b. Muhammed es-Sâdik'tan yaptığı nakilde sonuç cümlesinin "Resûlullah Hüzeyme'nin şahitliğini iki kişinin şahitliğine denk kabul etti" şeklinde yorumlayarak aktarmaktadır.

128) el-Küleynî, Muhammed b. Ya'kûb (ö. 329/941), *el-Furû'u'l-Kâfi*, nşr. Ali Ekber el-Ğıfârî, I-VIII, Tahran 1388H, C.VII, s.401.

129) İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, C.VI, s.235.

130) İbn Ebi'l-Hadîd, 'Abdulhamîd b. Hibetullâh b. Muhammed b. el-Huseyn (ö. 656/1258), *Şerh Nehcu'l-Belâğâ*, nşr. Muhammed 'Abd el-Kerîm en-Nemerî, I-XX, Beyrût 1418/1998, I, s. 4675.

131) Buhârî, *Gusl*, 12.

zeyme adının geçtiği hemen hemen her eserde “Zü’ş-şehâdeteyn” lakabı da zikredilir. Bu eserlerden biri Buhârî’nin *el-Câmiu’s-sahîh*’idir. Kur’ân’ın cem’iyle alakalı rivâyette Hüzeyme adından sonra bu çalışmada makbul olduğu ortaya konulan rivâyetin son cümlesinin bir sıfat olarak kullanıldığı görülür¹³²:

”نسخت الصحف في المصاحف ففقدت آية من سورة الأحزاب كنت أسمع رسول الله

صلى الله عليه و سلم يقرأ بها فلم أجدها إلا مع خزيمة ابن ثابت الأنصاري الذي جعل رسول

الله صلى الله عليه و سلم شهادته شهادة رجلين“

Daha önce ele alınan rivâyetin sonuç cümlesinin Hüzeyme’nin sıfatı olarak kullanılması ilk bakışta bir problem arz etmemektedir. Ancak bu rivâyet Kur’ân’ın cem edilmesi ile alakalı olarak ele alındığında oldukça farklı çağrışımlara sebep olmaktadır. Normalde bir râvinin tanıtımı amacıyla hadis metninde yer alan bu bilgi, Kur’ân tarihiyle alakalı eserlerde yer alan ve Kur’ân’ın ayetlerinin iki kişinin şahitliği ile toplandığını ifade eden bilgiyle birleşince bağlamından kopartılmaktadır. Kur’ân’ın cem’inde iki şahit rivâyeti sübût açısından tartışılmadan kabul edildiği için, bu rivâyette de aynı husustan bahsedildiği yorumu yapılabilir. Oysa başka bir çalışmamızda incelediğimiz üzere, Kur’ân’ın cem’inde iki şahit istendiğine dair rivâyet sadece bir kaynaktan yer alan ve makbul olarak kabul edilmesi oldukça zor bir bilgidir¹³³. Ancak bu bilgi Kur’ân tarihiyle alakalı klasik ve modern bütün kaynaklarda aktarıldığı için mutlak bir hakikat olarak kabul edilmiş, ayrıca Buhârî rivâyeti de bu şartlanma ile ele alınınca aslî bağlamının dışında farklı bir anlama hamledilmiştir. Bu değerlendirmenin ilk dayanağı Kur’ân’ın cem’inde iki şahit istendiğine dair rivâyetin makbul olmamasıdır¹³⁴. Bunun dışında Buhârî’de yer alan ifadelerin Hüzeyme’nin şahitliğiyle alakalı rivâyetin son cümlesinin birebir aynı olması, bu bölümün müdrec¹³⁵ olduğu ihtimalini gündeme getirmektedir. Zira bilindiği gibi hadislerin sened veya metninde yer alan isimlerle alakalı ek bilgiler hadis âlimleri tarafından rivâyetlere eklenmiştir. Şayet bu ek bilgiyi veren râvi sika ise bu tasarruf *ziyâdetu’s-sikât* olarak değerlendirilmiş ve makbul olup olmaması birtakım kurallara bağlanmıştır. Şayet yapılan ziyade şer’î hükme tesir etmiyorsa, fukahâ ve hadisçilerin cumhuruna göre

132) Buhârî, *Fedâilu’l-Kur’ân*, 3.

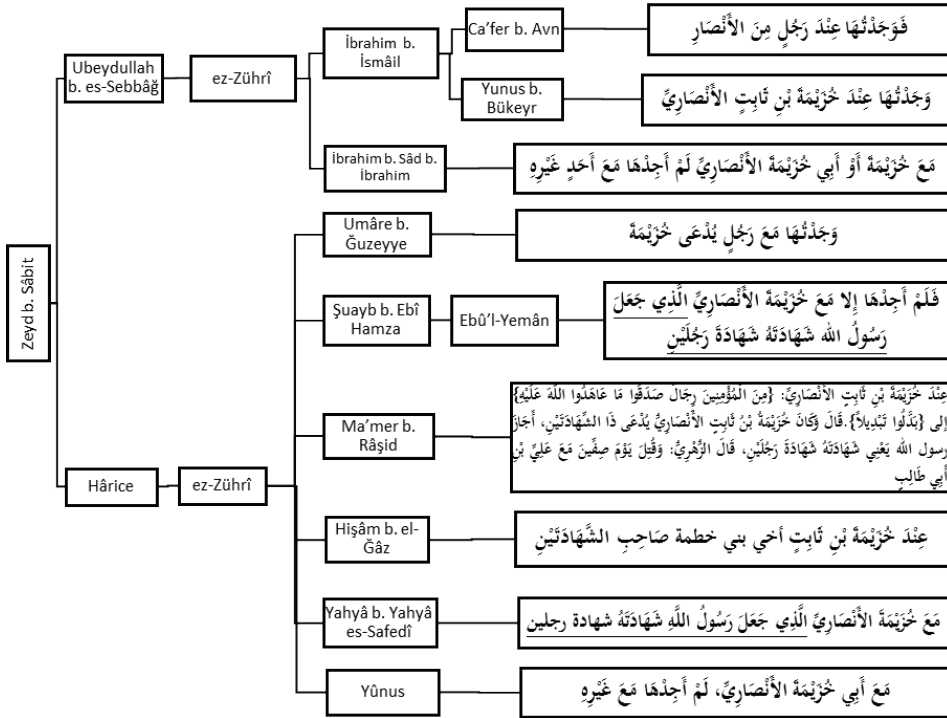
133) Özsoy, Abdulvahap, “Hz. Ebû Bekir Dönemi Kur’ân’ın Cem’i Faaliyetinde İki Şahit İstenmesiyle Alakalı Rivâyetin Kaynak Değeri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 43, 2015, s. 104-138.

134) Özsoy, Hz. Ebû Bekir Dönemi Kur’ân’ın Cem’i”, s.130 vd.

135) Müdrec hadis ve hükmüyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Paksoy, Kadir, “Hadis Metodolojisinde İdrâc ve Müdrec Hadisler -I-”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, V, S. 2, 2005, s. 105-124; a.mlf, “Hadis Metodolojisinde İdrâc ve Müdrec Hadisler -II, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, V, S.3, 2005, s. 213-230.

bu rivâyet makbul kabul edilmiştir¹³⁶. Buhârî rivâyetinde de Hüzeyme'nin sıfatı olarak kaydedilen bölümün hadisin manasına tesir etmediğinden, sıhate mani olarak değerlendirilmediği söylenebilir. Hadislerde bir ifadenin müdrec olduğu birkaç yolla bilinebilir. Bunlardan biri de ilgili rivâyetin farklı tarihlerini bir araya getirmektir¹³⁷. Hatîb el-Bağdâdî de müdrec rivâyetlere dair kaleme aldığı *el-Fasl li'l-vasli'l-müderrec fi'n-nakl* isimli eserinde isnadı değişince metni de değişen hadisleri ele aldığı bölümde vermektedir¹³⁸.

Bu farklılıkları isnâdlarıyla birlikte aşağıdaki şemada görebiliriz:

Şekil 3. Buhârî Rivâyetinin İsnad Şeması

Bu tabloya bakıldığında Hüzeyme'nin isminin geçtiği yerlerde oldukça farkı kullanımlar görülmektedir. Çoğunlukla Hüzeyme'nin ismi tek başına kullanılırken Hüzeyme'nin şahitliğinin iki kişinin şahitliğine denk olduğuna dair ifade iki rivâyette yer almaktadır.

136) Bkz.Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. 'Alî b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdi el-Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), *el-Kifâye fi 'İlmi'r-Rivâye*, nşr. Ebû 'Abdillâh es-Sevrakî, İbrâhîm Hamdî el-Medenî, I, Medîne trz., s. 424-429.

137) Budak, "Bir Rivâyetin Tarihlerini Karşılaştırmam", s. 167

138) Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fasl el-Fasl li'l-Vasli'l-Müderrec fi'n-Nakl*, nşr. Muhammed b. Metar ez-Zeh-rânî, 1418/1997, s. 393-408.

Ma‘mer tarafından aktarılan rivâyette bu bölümün bir râvi tasarrufu olduğu biraz daha net görülmektedir. Zira Hüzeyme ile alakalı bilgiler biraz daha fazladır. Nihayetinde Hatîb el-Bağdâdî bu farklılıkları vermek suretiyle bu rivâyetlerin müdrec olduğu göstermiş olmaktadır.

Diğer taraftan Buhârî’de yer alan rivâyette Hüzeyme ile ilgili olarak verilen bilgi Hüzeyme ismi üzerindeki tartışmalar sebebiyle de eklenmiş olabilir. Zira kaynaklarda Hz. Osman döneminde ölen¹³⁹ Hüzeyme isimli bir sahâbînin yanı sıra Buhârî’de yer alan bir rivâyette¹⁴⁰ Ahzâb sûresinin âyetlerinin yanında bulunduğu Ebû Hüzeyme isimli bir sahâbîden de bahsedilmektedir¹⁴¹. Zebîdî (ö. 1205/1790) ismi Hüzeyme olan dokuz sahâbîden bahsetmektedir¹⁴². Rivâyetteki bu ek bilgi, isim konusundaki karmaşayı ortadan kaldırmaya matuf olabilir. Hüzeyme’nin rivâyet ettiği hadis sayısının 11 olması¹⁴³, onun hadis rivâyetiyle meşhur olmadığını gösterir. Diğer taraftan Zehebî, Hüzeyme’nin biyografisini verirken, çalışmamızın konusu olan şahitlik olayı, Mute ile alakalı bir anekdot, Evs kabilesinin onun sebebiyle övünmesi ve Ammâr şehid edilince Sıffîn savaşına katılıp şehit olması¹⁴⁴ şeklinde dört olaya yer verir. Hüzeyme hakkında bunlar dışında bir bilgi mevcut değildir.

139) İbn Manzûr, *Muhtasarü Târîhi Dimesşk*, C.VIII, s.48.

140) Buhârî, *Fedâilu’l-Kur’ân*, 3.

141) Bkz. en-Nüveyrî, *Nihâyetu’l-Ereb*, C.XX, s.41,42; İbn Hacer, *el-İsâbe*, C.II, s.240-241; a.mlf, *Nüzhetu’l-Elbâb*, C.I, s.313. Değerlendirme için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *Muvaddahu Evhâmi’l-Cem’ ve’l-Tefrîk*, nşr. ‘Abdulmu‘tî ‘Emîn Kal‘acı, I-II, Beyrût 1407/1986, C.I, s.262-265.

142) ez-Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. ‘Abdurrezâk, *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, nşr. Heyet, trz., C.XXXII, s.88.

143) Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde Hüzeyme’nin 35 hadis rivâyeti, tekrarları çıkartılığında 11’e düşmektedir (bkz. Ahmed b. Hanbel, (Şu‘ayb el-Arnâvût tahkiki), C.XXXVI, s.169-210). Bunların ilgili oldukları konular, *Müsned*’deki hadis numaraları ve tekrar edilme Sayıları şu şekilde gösterilebilir:

	Hadisin Konusu	Hadis Numarası (Müsned)	Tekrar
1.	Kadınlara arkadan münasebetin yasaklanması	21850-54-55-68-62-65-74	7
2.	Seferde mestler üzerine meshin süresi	21851-52-53-57-59-68-69-70-71-75-81	11
3.	Taharet alırken taş kullanımı	21856-61-72-79	4
4.	Taun hastalığından kaçış	21860	1
5.	Resûlullah’ın yüzünü öpmesi ile ilgili rivâyet	21863	1
6.	Resûlullah’ı rüyasında görmesi	21864-78-82-84-85	5
7.	Ammâr’ı bağilerin öldüreceği	21873	1
8.	Had cezasının günaha keffaret olacağı	21866-76	2
9.	Şeytan’ın Allah’ı kim yarattı sorusu	21867	1
10.	Hz. Peygamber’in vitir namazı	21877	1
11.	Meşhur şahitlik olayı(Kardeşi vasıtasıyla)	21883	1
TOPLAM			35

Sonuç olarak Hüzeyme'nin şahitliğinin Hz. Peygamber tarafından iki kişinin şahitliğine denk kabul edildiğine dair ek bilginin sonraki râvilerin eklediği bir ziyade olma ihtimali yüksek görünmektedir. Bu sebeple Kur'ân'ın cem'inde iki şahit istendiğine dair bir imaya sahip olma ihtimalinin düşük olduğu söylenebilir. Bu değerlendirmeyi kuvvetlendiren bir başka husus da Hüzeyme'nin diğer rivâyetlerinde de bu lakabına işaret edildiğinin görülmesidir. Bu rivâyetlerin orijinaleri şöyledir:

عن أبي حنيفة، عن حماد، عن إبراهيم، عن أبي عبد الله الجدي، عن خزيمة بن ثابت الأنصاري

ذي الشهادتين قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: يمسح المقيم يوماً وليلة والمسافر ثلاثة أيام

ولياليهن، لا ينزع خفيه إذا لبسهما وهو متوض¹⁴⁵.

حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ عُمَرَ هُوَ ابْنُ قَارِسٍ، أَخْبَرَنَا يُونُسُ، عَنِ الرَّهْرِيِّ، عَنِ ابْنِ خُرَيْمَةَ بْنِ ثَابِتٍ

الْأَنْصَارِيِّ صَاحِبِ الشَّهَادَتَيْنِ عَنْ عَمِّهِ: أَنَّ خُرَيْمَةَ بْنَ ثَابِتِ الْأَنْصَارِيِّ، رَأَى فِي الْمَنَامِ.....¹⁴⁶

حدثنا محمد بن حميد الرازي، نا علي بن مجاهد، عن محمد بن إسحاق، عن محمد بن عبد

الرحمن: أن خزيمة بن ثابت ذا الشهادتين قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «تقتل عمارة

Bu rivâyetlerden ilki mestler üzerine mest ile alakalı iken, ikincisi ¹⁴⁷ Hüzeyme'nin rüyasından bahsetmekte, sonuncusu ise Ammâr'ı meşru idareciye karşı ayaklananların öldüreceğinden bahsetmektedir. Dolayısıyla ne bu rivâyetlerde ne de Zeyd b. Sâbit rivâyetinde iki şahit meselesine yönelik bir imâ söz konusudur. Ancak özellikle Kur'ân tarihi ile ilgilenen araştırmacılar Kur'ân'ın cem' usûlü olarak gerek klasik gerek modern dönem eserlerinde işaret edilen iki şahit rivâyeti ile şartlanarak bu rivâyete yaklaştıklarından Hüzeyme ile ilgili râvi bilgisi diyebileceğimiz bu ziyadenin Kur'ân'ın cem' usûlüne işaret ettiği sonucuna varabilmektedirler.

VI. Sonuç

Konuyla ilgili rivâyet sahâbe tabakasından iki kişiden aktarılmaktadır. Bunlardan

144) Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*, C.IV, s.100.

145) Ebû Hanîfe, *Müsnedu Ebî Hanîfe*, s. 161.

146) Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C.XXXVI, s.203

147) Beğavî, *Mu'cemü's-sahâbe*, C.II, s.356.

Nu‘mân b. Beşîr rivâyeti, her ne kadar metin itibariyle diğer rivâyetlerle bir farklılık arz etmese de, senesinde yer alan Mücâlid b. Saîd sebebiyle makbul değildir. İsnâdlarda “‘Umâre’nin amcası” olarak kaydedilen isim sahâbe tabakasından Umâre b. Sâbit’tir. Bu tarîkten gelen rivâyet isnâd itibariyle makbûldür. Muhteva açısından rivâyet incelendiğinde, isnâd itibariyle makbûl hükmü verilen tarîklerde Hüzeyme’nin yaptığı şahitliğin Hz. Peygamber tarafından iki kişinin şahitliğine denk kabul edildiğine dair bir ifade yer almaz. Bu husus “Allah Resûlü onun şahitliğini iki kişinin şahitliğine denk kabul etti/ فَجَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَهَادَتَهُ شَهَادَةَ رَجُلَيْنِ” şeklinde bir yorum olarak aktarılır. İlgili rivâyetin doğrudan Hüzeyme b. Sâbit’ten aktarılan tarîkinde, diğer rivâyette olmayan bir ziyade bulunmaktadır. Hz. Peygamber’e nisbet edilen bu ek bilgiye göre O “Hüzeyme kimin lehine veya aleyhine şahitlik ederse bu ona yeter!” buyurmuştur. Bunu ‘Umâre b. Hüzeyme’nin babasından rivâyet ettiği görülmektedir. ‘Umâre’den rivâyeti aktaran Muhammed b. Zürrâre’nin mestûr olması, ondan nakilde bulunan Zeyd b. el-Hubâb’ın, özellikle *merfû* olmayan rivâyetleri *merfû* olarak aktarmakla ve rivâyetlerde hata yapmakla eleştirilmesi dikkat çekicidir. Ayrıca bu rivâyetin ‘Umâre b. Sâbit rivâyeti gibi, tâbiûn tabakasındaki râvisinin ‘Umâre b. Hüzeyme olması, iki rivâyetin eleştirilen râviler tarafından karıştırılmış olabileceğini düşündürmektedir. Bu noktada Ebû Hanîfe’nin *Müsned*’inde Hüzeyme’den aktarılan isnâdı makbul rivâyette Hz. Peygamber’in değerlendirmesinin olmaması bu ihtimali güçlendirmektedir. Rivâyet bu soru işaretlerine rağmen sahih kabul edilse bile, Hz. Peygamber’in Hüzeyme’nin şahitliğini iki kişinin şahitliğine denk kabul ettiğini gösteren hukûkî bir tasarruftan ziyade, meseleyi Hz. Peygamber’in doğru sözlülüğü üzerinden ele alan Hüzeyme’nin keskin zekâsına yönelik Hz. Peygamber’in bir taltifi olarak değerlendirmek daha isabetli görünmektedir.

Hüzeyme’nin şahitliği meselesinin ele alındığı bazı kaynaklarda Hz. Peygamber’in atı iade ettiğinden ve yalan söylüyorsa hayrını görmemesi şeklinde bir beddua ettiğinden bahsedilir. Bu rivâyetin yer aldığı kaynak olan İbn Ebî Üsâme’nin eseri günümüze intikal etmese de, İbn Beşkuvâl’in ona nispetle zikrettiği isnâdın mürsel olduğu anlaşılmaktadır.

Konuya değinen tarih, edebiyat gibi tali, muahhar kaynaklarda ve Şîî kaynakların çoğunda Hüzeyme’ye “Zü’ş-şehâdeteyn” lakabının Hz. Peygamber tarafından verildiği aktarılmaktadır. Ancak bu kaynaklarda isnad kullanılmaz. Hadis kaynaklarından sadece Abdurrezzâk b. Hemmâm’ın *el-Musannef*’inde munkatı bir isnâdla zayıf râvilerden aktarılan bir rivâyet yer alır. Dolayısıyla Hüzeyme’ye bu lakabın Hz. Peygamber tarafından verildiğine dair güvenilir bir rivâyet yoktur. Ancak “Zü’ş-şehâdeteyn” lakabının Hüzeyme’ye verilme zamanının sahâbe dönemine dayandığı Enes b. Mâlik’ten aktarılan bir rivâyetinden hareketle söylenebilir. Bu durumda sahâbenin yapmış olduğu bir yorumun mutlaklaştığı ve müsellemler bir hakikat olarak yüzyıllar boyunca aktarıldığı görülmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, bu lakabın Hz. Peygamber tarafından verilir vermediği sorgulanmamıştır. Hattâbî ve onun yolundan giden âlimler, Hüzeyme’ye bu lakabın Hz.

Peygamber tarafından verildiğini kabul etmekte, fakat bunun hakikat değil, ileri derecede bir övgü (mübalağa) olduğunu söylemektedirler. Nihayetinde Hüzeyme b. Sâbit Hz. Peygamber ile bir bedevî arasındaki alım-satım konusunda ihtilaf çıkınca keskin zekâsı ile Hz. Peygamber'in yalan söylemesinin mümkün olmayacağı gerçekliğinden hareketle bir şahitlikte bulunmuştur. Hüzeyme'nin görmediği bir konuda Hz. Peygamber'in doğru söylediğine dair "Ey Allah'ın Resûlü, biz (görmediğimiz halde) senin semâdan getirdiğin vahiyleri tasdik ediyoruz" demesi, Hz. Peygamber'i memnun etmiştir. Bu memnuniyet de sahâbe tarafından Hz. Peygamber'in Hüzeyme'nin şahitliğini iki kişinin şahitliğine denk kabul ettiği yorumunun yapılmasına sebep olmuş olmalıdır.

Bu rivâyetin, İslâm'a saldıranlar tarafından Kur'ân'ın cem'i ile irtibatlandırıldığı görülmektedir. Diğer taraftan bu bilgi, Kur'ân tarihiyle ilgili eserlerde Kur'ân'ın cem'inde iki şahit istendiğine dair meselede de delil olarak kullanılmaktadır. Tevbe sûresinin son iki ayetiyle ilgili Buhârî rivâyetinde Hüzeyme isminin yanında Hz. Peygamber'in şahitliğini iki kişinin şahitliğine denk kabul ettiği şeklinde bir sıfat cümlesinin olması, Kur'ân'ın cem'inde bu âyetler dışında kalan âyetlerin en az iki kişinin şahitliğiyle toplandığı şeklinde yoruma sebep olmaktadır. Ancak çalışmada gösterildiği üzere, rivâyetin bütün tariflerinde bu ifadelerin yer almamaktadır. Hadisçilerin isnâd veya metinde yer alan, tartışmalı veya kapalı isim, kelime vs. hususları açıklayıcı bilgiler ekledikleri bilinen bir husustur. Hüzeyme b. Sâbit'in rivâyetle meşhur olmaması ve Hüzeyme adında başka sahâbilerin de bulunması, Hüzeyme'nin bu lakabına işaret etme ihtiyacını ortaya çıkarmış olmalıdır. Ancak Kur'ân tarihine dair çalışmalarda Kur'ân'ın cem'inde iki şahit istendiğine dair rivâyet müsellemlerle bir hakikat kabul edilip, Buhârî rivâyeti de aynı zaviyeden değerlendirilince, doğal olarak Hüzeyme'nin şahitlik meselesi ile iki şahit arasında bir irtibat kurulmuştur. Zira Kur'ân'ın cem' usûlü ile alakalı olarak en meşhur husus iki şahit meselesidir. Ancak başka bir çalışmada incelendiği üzere, bu rivâyetin kaynaklık değeri oldukça tartışmalıdır. Dolayısıyla bu ön bilgiyle Buhârî rivâyetine yaklaşan âlim ve araştırmacılar bu rivâyetin de Kur'ân'ın cem'inde iki şahit uygulamasını gösterdiği yorumunu yapmaktadırlar. Ancak rivâyetteki Hüzeyme ile alakalı bölümün müdrec olma ihtimali sebebiyle, bu yorumun isabetli olmadığı söylenebilir. Diğer taraftan, bu çalışmayla birlikte Kur'ân'ın cem' ve istinsâhı gibi Kur'ân ve kıraat tarihiyle ilgili rivâyetlerin daha titiz çalışmalarla yeniden ele alınmasının zaruri olduğu da ortaya çıkmıştır.

Kaynakça

- 'Abdurrezzâk, Ebû Bekr 'Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî (ö. 211/827), *el-Musannef*, Thk. Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî, I-XI, Beyrût 1403.
- Aclûnî, İsmail b. Muhammed b. 'Abdu'l-Hâdî el-Cerâhî el-'Aclûnî ed-Dimeşkî Ebu'l-Fidâ' (ö. 1162/1749), *Keşfu'l-Hafâ'*, Nşr. 'Abdu'l-Hamîd b. Ahmed b. Yûsuf b. Hendâvî, I-II, 1420/2000.
- Açıköz, Hacı Mustafa, *İletişim Felsefesine Giriş*, Birey Yayınları, İstanbul 2003.

- Ahatlı, Erdinç, “Yahyâ b. Maîn’in Eserleri ve Kullandığı İhtilaftı ve Garib Lafızlar”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1996, S. 1, s. 225-226.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû ‘ Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî (ö.241/856), *el-Müsned*, Nşr. Şu‘ayb el-’Arnavût ‘Âdil Murşid v.dğr., 1421/2001.
- , *Musnedu Ahmed b. Hanbel*, Nşr. Ahmed Ma‘bed ‘Abdulkerîm, I-XIV, Beyrût 1432/2011.
- Akgün, Hüseyin, “Râvi Tasarruflarının Rivâyetlere EtkisiHz. Peygamber’e Otuz Erkek Gücünü Verildiği Örneği”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XI, 22, 2013, s. 45-65.
- Ateş, Ali Osman, *Oryantalistlerin Hz. Peygamber ile İlgili İddialarına Cevaplar*, Beyan Yayınları, İstanbul 1996.
- Aygün, Dursun, “Hz. Peygamberin Fiil ve Takrirlerinin Delil Değeri”, *Diyanet İlmî Dergi*, C. XXXII, S. 3, 1996, s. 107-128.
- Bağcı, Musa, *Hadis Rivâyetinde Sahabenin Kavrama ve Nakletme Sorunu -Hadis Metodolojisinde Sahabenin Zabıt-*, İlahiyât Yayınları, Ankara 2004.
- Bakan, Tevhit, *Ashabın Adaleti*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, AÜSBE, Erzurum 1993.
- Başaran, Selman, “İbn Hazm’a Göre Hadis Rivâyetinde “Mechül”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.II, S. 2, 1987, s. 11-12.
- , “Tirmizi ve İbn Mace’yi İbn Hazm’in Mechul Olarak Vasıflandırması”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.II, S. 2, 1987, s. 24.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd (ö.279/893), *Ensâbu’l-Eşrâf*, Nşr. Suheyl Zekkâr, Riyâd ez-Zerkelî, I-XIII, Beyrût 1417/1996.
- Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. ‘Amr b. ‘Abdulhâk b. Hallâd el’İtkî (ö.292/905), *el-Bahru’z-Zehhâr*, Nşr. Mahfûzurrahmân Zeynullâh (I-IX); ‘Adil b. Sa’d (X-XVII); Sabrî ‘Abdulhâk eş-Şâfi’î (XVIII), I-XVIII, Medîne 1988/2009.
- Budak, Ali, “Bir Rivâyetin Tarîklerini Karşılaştırmanın Hadisleri Anlamaya Katkısı”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma*, C. XII, S. 1, 2012, s. 167-191.
- Buhârî, Ebû ‘ Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrâhîm (ö.256/870), *et-Târîhu’l-Kebîr*, I-VIII, Haydarâbâd trz.
- , *Sahîhu’l-Buhârî- el-Câmi’u’l-Musnedu’s-Sahîhu’l-Muhtasar min ‘Umûri Resûlillah ve Sunenihi ve Eyyâmîhi*, Nşr. Muhammed Zuheyr b. Nâsır en-Nâsır, I-IX, 1422/2001.
- Cemâluddîn el-Mizzî, Ebû’l-Haccâc Yûsuf b. ‘Abdirrahmân b. Yûsuf el-Kelbî (ö.742/1342), *Tuhfetu’l-Eşrâf bi Ma‘rifeti’l-Etrâf*, Nşr. ‘Abdussamed Şerefuddîn, 1403/1983.
- Cerrahoğlu, İsmâil, İbn Cüreyc”, *DİA*, C. XIX, İstanbul 1999.

- Coşkun, Selçuk, “Hadislerin Tarihe Arzı”nın Uygulamadaki Bazı Problemleri (Hz. Âişe'nin Evlilik Yaşı Örnekleminde Bir İnceleme), *EKEV Akademi Dergisi*, C. VIII, S. 20, 2004, s. 177-196.
- Çubukcu, Asri, “Hüzeyme b. Sâbit”, *DİA*, C. XVIII, İstanbul 1998.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk b. Beşîr el-Ezdî es-Sicistânî (ö. 275/889), *es-Sünen*, Nşr. Şu'ayb el-'Arnâvût, Muhammed Kâmil Karabellî, I-VII, 1430/2009.
- Ebû Hanîfe, en-Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ (ö. 150/767), *Müsnedu Ebî Hanîfe Rivâyetü'l-Haskefî*, Nşr. 'Abdurrahmân Hasen Mahmûd, Mısır trz.
- _____, *Müsnedu Ebî Hanîfe-Rivâyetu Ebî Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ya'kûb b. el-Hâris el-Hârisî*, Thk. Ebû Muhammed el-Asyûtî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2008.
- _____, *Müsnedu Ebî Hanîfe ma'a Şerhihi li'l-İmâmi Aliyyi'l-Kârî el-Hanefî*, Thk. Halîl Muhyiddîn, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût trz.
- Ebû Mansûr es-Se'âlibî, Ebû Mansûr 'Abdumelik b. Muhammed b. İsmâîl (ö.429/1038), *Simâru'l-Kulûb fî'l-Mudâf ve'l-Mensûb*, I, Kâhire trz.
- Ebû Muhammed el-Beğavî, el-Huseyn b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ' (ö. 516/1122), *Şerhu's-Sünne*, Nşr. Şu'ayb el-Arnâvût, Muhammed Zuheyr eş-Şâvîş, I-XV, Beyrût 1403/ 1983.
- Ebû Nu'aym, Ahmed b. 'Abdillâh b. Ahmed el-İsbehânî (ö. 430/1039), *Târîhu 'İsbahân - 'Ahbâru 'İsbahân*, Nşr. Seyyid Kisrevî Hasan, I-II, Beyrût 1410/1990.
- _____, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, Nşr. 'Âdil b. Yûsuf el-'Azzâzî, I-VII, Riyâd 1419/1998.
- _____, *Delâ'ilü'n-Nubuvve*, Nşr. Muhammed Ravâs Kal'acî, 'Abdulberr 'Abbâs, I-II, Beyrût 1406/1986.
- _____, *Müsnedu'l-İmâm Ebî Hanîfe (Rivâyetu Ebî Nu'aym)*, Nşr. Nazr Muhammed el-Fâryâbî, I, Riyâd 1415/1994.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. 'Alî b. el-Musunî b. Yahyâ el-Mevsilî (ö.307/920), *el-Musned*, Nşr. Huseyn Selîm Esed, I-XIII, Dımeşk 1404/1984.
- Ebu'l-Kâsım el-Beğavî, 'Abdillâh b. Muhammed b. 'Abdil'azîz b. el-Merzubân b. Sâbûr (ö. 317/929), *Mu'cemu's-Sahâbe - Beğavî*, Nşr. Muhammed 'Avd el-Menkûş, I-IV, Kuveyt 1432/2011.
- Ebu'l-Kâsım el-Huzelî, Yûsuf b. 'Alî b. Cibâre b. Muhammed el-Yeşkurî (ö. 465/1073), *el-Kâmil fi'l-Kırâ'âti'l-'Aşr ve'l-Erbe'ine'z-Zâideti 'aleyhâ*, Nşr. Cemâl b. es-Seyyid b. Rifâ'î eş-Şâyib, I, 1428/2007.
- Ebu'l-Kâsım el-İsbehânî, İsmail b. Muhammed b. el-Fadl b. 'Alî et-Teymî (ö. 535/1141), *Siyeru's-Selefi's-Sâlihîn - İsmail b. Muhammed el-İsbehânî*, Nşr. Kerem b. Hilmî b. Ferhât b. Ahmed, I, Riyâd trz.

- Erul, Bünyamin, “*Yorum-Rivâyet İlişkisi: Yorumun Rivâyete Katkısı ve Rivâyetin Yoruma Etkisi*”, *Günümüzde Sünnetin Anlaşılması* (29-30 Mayıs 2004), Kurav Yayınları, Bursa 2005.
- Fenârî, Muhammed b. Hamza b. Muhammed er-Rûmî (ö. 834/1431), *Fusûlu'l-Bedâi' fî 'Usûli's-Şerâ'i'*, Nşr. Muhammed Huseyn Muhammed Hasen İsmâil, I-II, Beyrût 1427/2006.
- Fiske, John, *İletişim Çatışmalarına Giriş*, (Çev. Süleyman İrvan), (2. Baskı), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2003.
- Güleç, Hasan, “*Delil Olarak Hz. Peygamberin Fiilleri*”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 9, 1995, s. 67-78.
- Hâkim, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Abdillâh b. Muhammed ed-Dabbî en-Nîsâbü'rî (ö. 405/1015), *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, Nşr. Mustafâ 'Abdulkâdir 'Atâ, I-IV, Beyrût 1411/1990.
- Halebî, Ebû'l-Ferec 'Alî b. İbrâhîm b. Ahmed Nûreddîn b. Burhâneddîn (ö. 1044/1634), *İnsânu'l-'Uyûn fî Şîreti'l-Emîni'l-Me'mûn*, I-III, Beyrût 1427H.
- Harkûşî, Ebû Sa'd 'Abdumelik b. Muhammed b. İbrâhîm en-Nîsâbü'rî (ö. 407/1017), *Şerefu'l-Mustafâ*, I-VI, Mekke 1424H.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir 'Ahmed b. 'Alî b. Sâbit b. 'Ahmed b. Mehdî el-Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), *el-Câmi' li 'Ahlâki'r-Râvî ve 'Âdâbi's-Sâmi'*, Nşr. Mahmûd et-Tahhân, I-II, Riyâd trz.
- _____, *el-Kifâye fî 'İlmi'r-Rivâye*, Nşr. Ebû 'Abdillâh es-Sevrakî, İbrâhîm Hamdî el-Medenî, I, Medîne trz.
- _____, *Muvaddahu Evhâmi'l-Cem' ve't-Tefrîk*, Nşr. 'Abdulmu'tî 'Emîn Kal'acî, I-II, Beyrût 1407/1986.
- _____, *el-Fasl li'l-Vasli'l-Müderrec fî'n-Nakl*, Nşr. Muhammed b. Metar ez-Zeh-rânî, 1418/1997.
- _____, *el-Esmâu'l-Mubheme fî'l-'Enbâi'l-Muhkeme*, Nşr. 'Izzuddîn 'Alî es-Seyyid, I, Kâhire 1417/1997.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. el-Hattâb el-Bustî (ö. 388/998), *Me'âlimu's-Sünen*, Haleb 1351/ 1932.
- Heysemî, Ebu'l-Hasan Nûreddîn 'Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân (ö. 807/1405), *Ğâyetu'l-Maksad fî Zevâidi'l-Müsned*, Nşr. Hallâf Mahmûd 'Abdussemî', I-IV, Beyrût 1421/2001.
- _____, *Buğyetu'l-Bâhis 'an Zevâidi Müsnedi'l-Hâris*, Nşr. Hüseyin Ahmed Sâlih el-Bâkirî, I-II, Medîne 1413/1992.
- Husrî el-Kayravânî, Ebû İshâk İbrâhîm b. 'Alî b. Temîm el-Ensârî el-Husrî (ö.453/1061), *Nûru't-Tarf ve Nevru'z-Zarf*

- İbn Beşkuvâl, Ebu'l-Kâsım Halef b. 'Abdumelik b. Mes'ûd b. Beşkuvâl el-Endelusî (ö.578/1182), *Ğavâmidî'l-Esmâi'l-Mübheme*, Nşr. İzzuddîn Alf es-Seyyid, Muhammed Kemâluddîn İzzuddîn, I-II, Beyrût 1407/1986.
- İbn Ebi'l-Hadîd, 'Abdulhamîd b. Hibetullâh b. Muhammed b. el-Hüseyn (ö. 656/1258), *Şerh Nehcu'l-Belâğa*, Nşr. Muhammed 'Abdulkerîm en-Nemerî, I-XX, Beyrût 1418/1998.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Bustî (ö. 354/965), *el-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*, Nşr. Mahmûd İbrahim Zâyed, I-III, Haleb 1396/1976.
- İrâkî, Ebu'l-Fadl 'Abdirrahîm b. el-Hüseyn b. 'Abdirrahmân Zeynuddîn el-'İrâkî(ö. 806/1404), *Şerhu't-Tabsıra ve't-Tezkira Elfiyetu'l-'İrâkî*, Nşr. 'Abdullatîf el-He-mîm, Mâhir Yâsîn Fahl, I-II, Beyrût 1423/2002.
- İbn Abdî Rabbih, Ebû 'Amr Ahmed b. Muhammed b. 'Abdi Rabbih (ö.328/940), *el-'Ikdu'l-Ferîd*, I-VIII, Beyrût 1404/1983.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Sikatu'd-Dîn 'Alî b. el-Hasan b. Hibeti'llâh (ö.571/1176), *Târîhu Dimeşk*, Nşr. 'Amr b. Ğurâme el-'Umrevî, I-LXXX, 1415/1995.
- İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Dureyd el-Ezdî (ö.321/933), *el-İştikâk*, Nşr. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn, I, Beyrût 1411/1991.
- İbn Ebî Dâvûd, Ebû Bekr 'Abdullâh b. Suleymân b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicis-tânî (ö.316/928), *Kitâbu'l-Mesâhif*, Nşr. Muhammed b. 'Abduh, I, Kahire 1423/2002.
- İbn Ebi'l-Hadîd, 'Abdulhamîd b. Hibetullâh b. Muhammed b. el-Hüseyn (ö. 656/1258), *Şerh Nehcu'l-Belâğa*, Nşr. Muhammed 'Abdulkerîm en-Nemerî, I-XX, Beyrût 1418/1998.
- İbn Ebî Nasr el-Hamîdî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Fetûh el-Hamîdî b. Ebî Nasr (ö.488/1095), *el-Cem' beyne's-Sahîhayn el-Buhârî ve Muslim*, Nşr. 'Alî Huseyn el-Bevvâb, I-2x4, Beyrût 1423/2002.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe 'Abdullâh b. el-'Absî, *el-Müsned*, Thk. 'Âdil b. Yûsuf el-'Azzâzî, Ahmed b. Ferîd el-Mezîdî, Riyâd 1997.
- İbn Emîri'l-Hâc, Ebû 'Abdullâh Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed (ö.879/1474), *et-Takrîr ve't-Tahbîr 'ala Tahrîri'l-Kemâl b. Humâm*, I-III, 1403/1983.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. 'Alî b. Muhammed b. Ahmed el-'Askalânî (ö. 852/1448), *Ta'cîlu'l-Menfa'a bi Zevâ'idî Ricâli'l-Eimmeti'l-Erba'a*, Nşr. İkrânullâh İmdâdu'l-Hakk, I-II, Beyrût 1996/1417.
- _____, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, Nşr. 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd ve 'Alî Muhammed Mi'avvad, I-VIII, Beyrût 1415/1994.

- _____, *Nuzhetu'l-Elbâb fî'l-Elkâb*, Nşr. 'Abdul'aziz Muhammed b. Şâlih es-Sedîrî, I-II, Riyâd 1409/1989.
- _____, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîh el-Buhârî*, I-XIII, Beyrût 1379/1959.
- İbn Hamdûn, Ebû'l-Me'âlî Muhammed b. el-Hasan b. Muhammed b. 'Alî b. Hamdûn Bahâ'u'd-Dîn el-Bağdâdî (ö. 562/1167), *et-Tezkiretu'l-Hamdûniyye*, I-X, Beyrût 1417H.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed 'Alî b. Ahmed el-Endelusî (ö.456/1064), *el-'İhkâm fî Ūsûli'l-'Ahkâm*, Nşr. Ahmed Muhammed Şâkir, I-VIII, Beyrût trz.
- _____, *el-Muhallâ bi'l-Âsâr*, I-XII, trz.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İsmâîl b. 'Omar b. KeSîr el-Kureşî ed-Dimeşkî (ö.774/1373), *Câmi'u'l-Mesânîd ve's-Sunen el-Hâdî li-Akvami Sunen*, Nşr. 'Abdumelik b. 'Abdillâh ed-Dehîş, I-X, Beyrût 1419/1998.
- _____, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, Nşr. Muhammed Huseyn Şems ed-Dîn, Beyrût, 1419.
- _____, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Nşr. 'Alî Şîrî, 1408/ 1988.
- İbni Ma'în, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ma'în b. 'Avn (ö. 233/848), *Târîhu İbn Ma'în - Rivâyetu'd-Dârimî*, Nşr. Ahmed Muhammed Nûr Seyf, Dimeşk trz.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. 'Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî'î (ö. 711/1311), *Muhtasaru Târîhi Dimeşk*, Nşr. Rûhiyye en-Nehhâs, Riyâd 'Abdulhamîd Murâd, Muhammed Mutî', I-XXIX, Dimeşk 1402/1984.
- İbn Rüşd el-Cid, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubî (ö. 520/1126), *el-Mukaddimâtu'l-Mumehhedât*, I-III, 1408/1988.
- İbn Sa'd, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' (ö. 230/845), *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, Nşr. 'Alî Muhammed 'Omer, I-X, Kâhire 1421/2001.
- _____, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, Nşr. 'İhsan 'Abbâs, I-VIII, Beyrût 1388/1968.
- _____, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, Nşr. Muhammed 'Abdulkâdir 'Atâ, I-VIII, Beyrût 1410/1990.
- İbni'r-Rabî', Ebû 'Abdillâh el-Hâkim, (ö. 405/1015), *el-Medhal ilâ Kitâbi'l-'İklîl*, Nşr. Fuâd 'Abdulmun'im Ahmed, I, İskenderiye trz.
- İbnü'l-'Adîm, 'Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh b. Ebî Cerâde Kemâluddîn b. el-'Adîm (ö.660/1262), *Buğyetu't-Taleb fî Târîhi Haleb*, Nşr. Süheyl Zekkâr, I-XII.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed (ö. 597/1201), *ed-Du'afâ' ve'l-Metrâkîn*, Nşr. 'Abdullâh el-Kâdî, I-3 x 2, Beyrût 1406/1985.
- _____, *Keşfu'l-Müşkil min Hadîsi's-Sahîhayn*, Nşr. 'Alî Hüseyin el-Bevvâb, I-IV, Riyâd trz.

- _____, *et-Tahkîk fî Mesâtili'l-Hilâf*, Nşr. Mesâd 'Abdulhamid Muhammed es-Sa'denî, I-II, 1415/1994 Beyrût.
- _____, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mulûk ve'l-'Umem*, Nşr. Muhammed 'Abdulkâdir 'Atâ, Mustafâ 'Abdulkâdir 'Atâ, I-XIX, Beyrût 1412/1992.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233), *'Usdu'l-Ğâbe fî Ma'rîfeti's-Sahâbe*, Nşr. 'Alî Muhammed Mî'avvid, 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd, I-VIII, 1415/1994.
- İbnü's-Salâh, Ebû 'Amr 'Osmân b. 'Abdirrahmân Takıyyuddîn İbni's-Salâh (ö. 643/1246), *Ma'rîfetu Envâ'i'Ulûmi'l-Hadîs* (Nşr. Nûreddîn 'Itr), I, Sûriye, Beyrût 1406/1986.
- İbnu't-Tallâ', Ebû 'Abdillâh Muhammed b. el-Ferec el-Kurtubî el-Mâlikî (ö. 497/1104), *Akdiyetu Resûlillah*, I, Beyrût 1426.
- İmrânî, Ebu'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebi'l-Hayr b. Sâlim el-'İmrânî el-Yemenî eş-Şâfi'î (ö.558/1163), *el-Beyân fî Mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'î*, Nşr. Kâsim Muhammed en-Nûrî, I-XIII, Cidde 1421/2000.
- Kahraman, Abdullah, "*Caferî Usulcü Tûsî'ye Göre Bağlayıcılık Açısından Hz. Peygamber'in Fiilleri*", *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin İlmî Mecmuası*, C. II, S. 1, 2005, s. 11-28.
- Kalkaşandî, Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. 'Alî (ö.821/1418), *Subhu'l-A'sâ fî Sinâ'ati'l-İnşâ*, I-XV, Beyrût trz.
- Karâfî, Ebu'l-'Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. İdrîs b. 'Abdirrahmân el-Mâlikî (ö. 684/1285), *Envâru'l-Burûk fî Envâri'l-Furûk*, I-IV, trz.,ysz.
- _____, *ez-Zahîre*, Nşr. Muhammed Haccî, I-14, Beyrût 1994.
- Karahan, Abdullah, *Hadis Edebiyatında Zevâid Kitapları*, Sır Yayınları, Bursa 2005.
- Kastalânî, Ebu'l-'Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed (ö. 923/1517), *el-Mevâhibu'l-Ledunniyye bi'l-Menhi'l-Muhammediyye*, el-Mektebetu't-Tevfikiyye, el-Kâhire, trz.
- Kızıl, Fatma, *Müşterek Râvi Teorisi ve Tenkidi*, İsam Yayınları, İstanbul, 2013.
- Küleynî, Muhammed b. Ya'kûb (ö. 329/941), *el-Furû'u'l-Kâfi*, Nşr. Alî Ekber el-Ğîfârî, I-VIII, Tahran 1388H.
- Kuzudişli, Bekir, *Hadis Rivâyetinde Aile İsnadları*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2007.
- Makrîzî, Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. 'Alî b. 'Abdulkâdir el-Huseynî el-Makrîzî (ö.845/1441), *İmtâ'u'l-'Esmâ'*, Nşr. Muhammed 'Abdulhamîd en-Nemîsî, I-XV, Beyrût 1420/1999.
- Ma'mer b. Râşid el-Ezdî (ö.153/770), *el-Câmi'*, Nşr. Habîbu'r-Rahmân el-'A'zamî, I-II (Musannef'in 10 ve 11. cüzleri), Pakistan 1403/1982.

- Mâverdü, Ebu'l-Hasan 'Alî b. Muhammed b. Muhammed b. Habîb el-Basrî (ö. 450/1058), *el-Hâvi'l-Kebîr fî Fıkhi Mezhebi'l-İmâmi's-Şâfi'î ve huve Şerhu Muhtasari'l-Muznû*, Nşr. eş-Şeyh 'Alî Muhammed Mes'ûd - eş-Şeyh 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd, I-XIX, Beyrût 1419-1999.
- Meclisî, Muhammed Bâkır el-Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, I-CX, Beyrût 1403/1983.
- Muhibbuddîn et-Taberî, Ahmed b. 'Abdillâh (ö.694/1295), *Hulâsatu Siyeri Seyyidi'l-Beser*, Nşr. Tallâl b. Cemîl er-Rufâ'î, I, Mekke 1418/1997.
- Nesâî, Ebû Abdîrahmân Ahmed b. Şu'ayb, *Sünenü'n-Nesâî*, Thk. Abdulfettâh Ebû Gude, Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, Halep 1986.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref (ö. 676/1278), *el-Mecmu' Şerhu'l-Mühazzeb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut trz.
- _____, *Tehzîbu'l-Esmâ' ve'l-Luğât*, I-IV, Beyrût.
- Nüveyrî, Şihâbuddîn Ahmed b. 'Abdilvahhâb b. Muhammed b. 'Abdiddâim el-Kureşî et-Teymî el-Bekrî en-Nüveyrî (ö. 733/1333), *Nihâyetu'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb*, I-XXXIII, Kâhire 1423H.
- Özafşar, M.Emin, *Hadîsi Yeniden Düşünmek Fıkhî Hadisler Bağlamında Bir İnceleme*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1998.
- Özdoğan, M. Akif, "Arap Dili ve Edebiyatı Kaynaklarında Hz. Peygamber'in Dil ve Edebiyattaki Yerine Bir Bakış", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, V, S. 4, 2005, s. 223-242.
- Özpinar, Ömer, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2005.
- Özsoy, Abdulvahap, *Şu'be İbnu'l-Haccâc ve Hadisçiliği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, AÜSBE, Erzurum 2004.
- _____, *Hicrî İ.y.y. Hadis Tenkit Kriterleri ve İlgili Rivâyetlerin Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, AÜSBE, Erzurum 2011.
- _____, "Hz. Ebû Bekir Dönemi Kur'ân'ın Cem'i Faaliyetinde İki Şahit İstenmesiyle Alakalı Rivâyetin Kaynak Değeri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, S. 43, s. 104-138.
- Özşenel, Mehmet, "Yorum-Rivâyet İlişkisi: Yorumun Rivâyete Katkısı ve Rivâyetin Yoruma Etkisi Tebliğinin Müzakeresi", *Günümüzde Sünnetin Anlaşılması* (29-30 Mayıs 2004), Kurav Yayınları, Bursa, 2005, s. 112-114.
- Paksoy, Kadir, "Hadis Metodolojisinde İdrâc ve Müdrec Hadisler -I-", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. V, 2005, S. 2, s. 105-124.
- _____, "Hadis Metodolojisinde İdrâc ve Müdrec Hadisler -II", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, V, 2005, S. 3, s. 213-230.
- Râfi'î, Ebû'l-Kâsım 'Abdulkerîm b. Muhammed b. 'Abdulkerîm el-Kazvînî (ö. 623/1226), *et-Tedvîn fî 'Ahbâri Kazvîn*, Nşr. 'Azîzullâh el-'Atârdî, I-IV, 1408/1987.

- Sâdık b. Muhammed b. İbrâhîm, *Hasâisi'l-Mustafâ beyne'l-Ğuluvvi ve'l-Cefâ*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, trz.
- Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Aybek b. 'Abdillâh (ö. 764/1363), *el-Vâfi bi'l-Vefiyât*, Nşr. Ahmed el-Arnâût ve Turkî Mustafâ, I-XXIX, Beyrût trz.
- Sa'îd b. Mansûr, Ebû 'Osmân Sa'îd b. Mansûr b. Şu'be el-Horâsânî el-Cüzcânî (ö. 227/842), *et-Tefsîr min Suneni Sa'îd b. Mansûr*, Nşr. Sa'd b. 'Abdullâh b. 'Abdulâzîz 'Al Hamîd, I-V, 1417/1997.
- Sakallı, Talat, "Sünnet'in Bağlayıcılık Açısından Taksimi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 2, 1995, s. 39-102.
- Suiçmez, Yusuf, *Sahabe ve Tabiin Sözlerinin Hz. Peygamber'e Nispeti*, Otto Yayınları, Ankara 2015.
- Süleymân b. Halef el-Bâcî, Ebû'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd el-Bâcî (ö. 474/1082), *el-Muntekâ Şerhu'l-Muvattâ'*, I-VII, Mısır 1332/1914.
- Suyûtî, Celâluddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr (ö.911/1505), *Tedribü'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, Nşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî, I-II, _____, *el-Hasâisu'l-Kubrâ*, I-II, Beyrût, trs.
- Şemsuddîn es-Şehâvî, Ebû'l-Hayr Muhammed b. 'Abdirrahmân b. Muhammed (ö. 902/1497), *el-Mekâsidü'l-Hasene fî Beyân Kesîr min el-Ehâdisi'l-Müştehire 'alâ'l-Elsine*, Nşr. Muhammed 'Osmân el-Haşî, I, Beyrût 1405/1985.
- Şen, Ziya, *Şia'nın Kiratlere ve Kur'an Tarihine Bakışı*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2012.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb es-Şâmî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, Thk. Hamdî b. 'Abdulmecîd es-Selefî, I-XXV, Kâhire trz.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Mısrî (ö.321/933), *Şerhu Muşkili'l-Âsâr*, Nşr. Şu'ayb el-Arnâvût, I-XVI, 1415/1994.
- Takiyyuddîn İbnü'n-Neccâr, Ebu'l-Bekâ Muhammed b. Ahmed b. Abdulazîz b. 'Alî el-Fetûhî el-Ma'rûf bi İbni'n-Neccâr el-Hanbelî (972/1565), *Muhtasarü't-Tahrîr Şerhu'l-Kevkebi'l-Munîr*, Nşr. Muhammed ez-Zuhaylî, Neẓîh Hammâd, I-IV, 1418/1997.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd el-Basrî (ö.204/820), *el-Müsned*, Nşr. Muhammed b. 'Abdilmuhsin et-Turkî, I-IV, Mısır 1419/1999.
- Ünal, İsmail Hakkı, "Hanefî Usulcülere Göre Hz. Peygamber'in Fiilleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXXVII, 1997, s. 191-199.
- Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. 'Abdurrezzâk, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Nşr. Heyet, trz.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân b. Kâymâz (ö. 748/1347), *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, Nşr. Şu'ayb el-Arnâvut Yönetiminde, I-XXV, 1405/1985.

_____, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, I-XVIII, 1427/2006.

_____, *el-Muktenâ fî Serdi'l-Kunâ*, Nşr. Muhammed Şâlih Abdulaziz el-Murâd, I-II, Medîne 1408H.

Zılhoğlu, Merih, *İletişim Nedir?*, (2. Baskı), Cem Yayınevi, İstanbul 2003.

Zürkânî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdulbâkî b. Yûsuf el-Mâlikî (ö. 1122/1710), *Şerhü'z-Zurkânî 'ale'l-Mevâhibi'l-Ledunniye bi'l-Menhi'l-Muhammediyye*, I-XII, 1417/1996.